

НАЖМИДДИН КОМИЛОВ

НАЖМИДДИН КУБРО

Рисола

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ХАЛҚ МЕРОСИ НАШРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1985

Комилов, Нажмиддин.

Нажмиддин Кубро: Рисола. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1995.— 32 б.

Таниқли олим Нажмиддин Комиловнинг азиз китобхонларимизга тақдим этилаётган ушбу рисоласи хоразмлик бобокалонимиз, Шарқнинг ирфон ва ҳикмати порлоқ юлдузларидан бири бўлмиш ҳазрат Шайх Нажмиддин Кубро таваллудининг 850 йиллигига бағишланган. Рисолада бу улуғ мутасаввиף донишманднинг саргузаштларга, турли ривоятларга тўла ҳаёти, унинг авлодларга қолдирган бой ирфоний-тасаввуфий ҳамда адабий мероси қизиқарли тарзда баён қилинган.

86,38

Тақризчи Султонмурод Олим, филология фанлари номзоди, Аҳмад Ясса вий мукофоти соҳиби

Муҳаррир Муҳсин Умарзода

4702620100 — 69
Н М 361 (04) 95 — 95
ISBN-5-86484-009-2

© А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1995.

ТАРИҚАТ КУБРОСИ

Азал-азалдан мусулмон халқимиз Аллоҳ таоло ва унинг расулидан ташқари яна авлиё ва асфиёларга, донишманд бузургворларга эътиқод ва эҳтиром билан яшаб келади, уларнинг хоки покини зиёрат этиб, руҳий-маънавий ибрат олади. Одамларнинг бузургворларни эъзозлаши Покликни, Маърифатни, Иймонни эъзозлашидир ва муқаддас инсоний орзуларнинг мужассами Пок Парвардигорга муҳаббатининг ифодасидир. Валийларнинг табаррук руҳларини ёдлаш, уларга дуо юбориш орқали биз ўз қалбимизни, виждонимизни тозалаш, ҳаёт тарзимизни ростлик ва эзгулик сари мувофиқлаштиришни ҳам ўйлаймиз. Чунки валий инсонларнинг ҳаёти, сўзлари ва эзгу амаллари бизга ибрат, сабоқдир. Комил инсонларнинг сийрат ва суратида илоҳийлик ва инсонийлик мужассамдир, зотан, илоҳийликни инсонийликдан ва инсонийликни илоҳийликдан ажратиб тасаввур қилиб бўлмас. Улуғ инсонлардаги қудрат ва каромат, маънавий етуклик уларнинг тақволари эвазига Тангри таоло берган бир илоҳий неъмат, Тангри таоло қудрати ва камолотининг муайян миқдордаги ифодаси ва давомидир. Шунинг учун комил инсонлар ҳаётини ўрганиш ҳам инсоннинг ўзини, ҳам Аллоҳни таниш ва билиш калитидир.

Тасаввуфдаги комил инсон тушунчаси илоҳийлик ва инсонийлик тажассумининг мукамал ва олий даражаси, одамларнинг олами бутунликда, азим уйғунликда қўриш орзу-хаёллари, камолот машъали бўлиш баробарида аниқ шахслар, яъни, валиюллоҳ инсонлар рутбасини тан олиш ва қонунлаштириш ҳамдир. Чунки комил инсон барча илмлардан, зоҳирий ва ботиний донишдан бохабар, қалбида ғайб асрори жўш уриб турган зот деб билинган.

Шайх Азизиддин Насафийнинг сўзи:

«Жумла мавжудот одамзотга шунинг учун сажда қиладики, одамлар орасида комил инсон бор. Бас, жумла одам комил инсон туфайли шарафлидир. Мавжудот ичра комил инсондан улугроқ, шарафлироқ ва донороқ зот йўқ, чунки комил инсон энг пастдан энг юқоригача мартабалардаги мавжудотнинг хулосаси ва қаймоғидир ва фаришталар, руҳоний мавжудотлар ва аршу курси, самовоту кавокиб — ҳаммаси комил инсон хизматидадирлар ва ҳаммша комил инсон теграсини тавоф қилурлар ва комил инсон ишларини

бажо келтирурлар. Комил инсон илм мазҳаридир, комил инсон илоҳий зот сифатларининг ҳам мазҳаридир...» («Комил инсон» рисоласидан. XIII аср).

Абу Абдулло Муҳаммад бин Али Ҳақим Термизий «Хатмул авлиё» номли асарида (X аср) биричилардан бўлиб, авлиёлик рутбаси, даражалари ва комил инсон ҳақида фикрларни баён этган эди. Ул зотнинг фикрига кўра, солиқ маърифат даража-мартабаларини эгаллай бориб, илоҳиёт оламига яқинлашиб боради ва инсонга муяссар бўладиган билимларнинг энг юксаги — илоҳий чароғонлик билан тенглаша оладиган Маърифатга етади. Шу залда инсон қалбида илми ғайб, илми ладуний порлаб, унинг руҳи яратган қудратига уланади.

Воқеан, «валий» сўзининг маъноси худонинг дўсти, яқини демақдир. Аллоҳнинг яқинини, дўстини севиш унинг ўзини севишга кафолатдир. Фаридиддин Аттор «Тазкиратул авлиё» асари сўзбоши-сида бундай ёзади: «Авлиёларга меҳру муҳаббатимиз уларнинг камоли ва жамолига ва барча ҳолат-ишларига ҳурмат-эҳтиромимиз натижасидир. Ушбу садоқат қалбларимизга Аллоҳ солган муҳаббат нури каби порлаб, буюк зотларга таъзимимизни юзага келтиради. Аллоҳ таолонинг муборақ номларини ҳар замон тилидан кўймайдиган азиз-авлиёлар маърифатидан баҳраманд бўлган, ҳар қачон ва ҳар бир ҳолатда Аллоҳ ёдини унутмаган кишилар учун авлиёлар ҳаёти намунадир».

Камолот сари қадам комилларга эргashiш ва уларни севишдан бошланади. Хожа Аҳрори валий ҳикоя қиладилар: «Тошкандда экан вақтларим шаҳар атрофига чиқиб, орифона суҳбатлар уюштирардик. Бир йигитча бизнинг даврамизни узоқдан термилиб кузатиб турар, ҳеч нарса кетгиси йўқ эди. Бир кун таҳорат олишга чиққанимда дарров келиб, сув тутқазди. Шунда мен унинг аҳволини сўрадим. Кўзига ёш олиб дедики, «Мени бир кўринмас куч сизлар томон тортиб туради, сизларга яқинлашсам, сўзларингизни эшитсам, ажиб бир ҳаловат сезаман, қувончдан яйрайман. Аммо ота-онам, қариндошлар бундан мени манъ этиб, ноумид қилмоқчи». Хожа Аҳрор сўзларини давом эттириб дейдиларки, мен йигитнинг ота-онаси ва қариндошлари билан сўзлашдим, уларга бу буюк илоҳий жазба эканини тушунтирдим. Йигит биз билан юриб, суҳбатларимизга қатнашиб, улуғ мартабаларга етишди.

Яна узоқроқ бориб, Шайх Фаридиддин Атторга қулоқ тутайлик: «Болалик айёмидан ўша тоифага (яъни, сўфийларга) муҳаббатим шу қадар баланд ва жўшқин эдики, ўша тоифанинг чиройли сўзлари мени ўзига тортар, дилимда бу сўзлардан қувонч жилваланар, ул сўзлар қанчалик маҳобатли, пардали бўлмасин, уларни таниб оладиган бўлган эдим».

Пайгамбардан нақл қиладилар: «Кунлардан бир кун Расули худодан саҳобалари сўрабдилар: «Агар бирор киши бу тоифани (сўфийларни) дўст тутсаю, уларнинг феъл-атворини уддалай

олмаса, унинг ҳоли не кечади? Ул зоти акрам жавоб берибдилар: «Киши бу оламда қайси тоифани дўст тутса, қиёмат куни ул тоифа билан бирга бўлади».

Шайх Абубакр Шиблий сўзи: «Агар бутун оламда ўша кишиларнинг сўзига мувофиқ бирон бир сўз айта оладиган одамни топсанг, унинг этагини ўпгин ва қаттиқ ушлагин». Абдуллоҳ Ансорий насихати: «Авлиёуллоҳнинг ҳар қайсиларидан бир сўзини ёд қилинглар ва агар сўзларидан ёд билмасангизлар, уларнинг табаррук ишларини ўрганинглар, эсга олннглар, шунинг бирла баҳра тоғурсизлар». Шайхул ислом лақабини олган Хожа Абдуллоҳ Ансорий ўзларигача яшаб ўтган барча орифу сўфийлар сўзларини ёд билишдан ташқари, бу сўзларни йиғиб, шарҳлаб, маъноларини ҳам тушунтириб берганлар.

Одамлар авлиёларга қараб, худони ёдга оладилар, охиратни эслайдилар ва ёмон ишлардан мумкин қадар ўзларини тиядилар, иймонлари мустаҳкамланади ва савобга, эзгуликка меҳрлари ортади. Авлиёларда кузатилган хориқулудда ҳоллар ва кароматларни Аллоҳ нурининг партавидан, Пайғамбар алайҳиссалом сулуқининг силсиласидан деб билмоқ лозим. Қомилликнинг олий тимсоли Муҳаммад мустафо салаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзлари эдилар. У кишининг суҳбатлари тупроқни кимё қиладиган, кофирларнинг-да қалбини юмшатиб, мусулмон қиладиган даражада эди. Муҳаммад алайҳиссаломнинг салоҳият ва ғайратлари, таъсир қувватлари гоят баланд бўлгани ҳақида юзлаб далиллар бор. Валийлар пайғамбаримизнинг давомчилари экан, демак, уларга ҳам шундай неъматдан насиб этилган (албатта, ўз даражаларида).

Фаридиддин Атторнинг «Тазкиратул авлиё» асарида авлиёлар гаснифи келтирилади. Муаллифнинг кузатишича, авлиёлар бир неча хилга бўлинади, чуновчи: маърифат аҳли, муомилот аҳли, муҳаббат аҳли, тавҳид аҳли, мискин фақирлар аҳли ва бошқалар. Лекин шундай буюк шайхлар борки, уларда санаб ўтилган тоифаларнинг бир қанчасининг сифатлари жамланган бўлади. Шайх Нажмиддин Кубро ана шундай зотлар тоифасига кирадиган акмалул-мукаммал инсон эдилар. Ул зотнинг муборак нафаслари Хоразм ерини раҳмоний нурга тўлдирди. Хоразмким, қадимул айёмдан оқиллар ва фозиллар, фанларнинг асосчилари бўлмиш даҳо олимлар юртидир, Нажмиддин Кубродан кейин файзёб шайхлар, валий инсонлар ўлкасига ҳам айланди. Илму ҳикмат, фалсафа, тиб, риёзиёт, тафсиру талқинлар баробарида ирфоний илмлар ҳам жорий бўлиб, одамлар қалбига илоҳий ҳикматлар ёғдуси кириб борди. Абдураҳмон Жомийнинг «Нафаҳотул унс» асарида келтириладиким, Шайх Аммор Ёсир Нажмиддин Кубронинг тариқатда камолотга эришганини кўриб, Хоразмга қайтишга ва у ерда тасаввуф ғояларини тарқатишга даъват этиб, оқ фотиҳа беради. Аммо Нажмиддин Кубро эътироз билдиради: «У ернинг одамлари ажойибдур ва бу тариқа ва мушоҳадани (яъни тасаввуфни) қиё-

матгача ҳам тан олмайдилар». Шунда Шайх Аммор Ёсир бу фикр-ни рад этиб, таъкидлайди: «Боргин ва таҳликага тушмасдан, ғайрат билан иш бошлагин». Шундан кейин Шайх Нажмиддин Кубро Хоразмга келади ва пири муршид Аммор Ёсир сўзи тўғри бўлиб чиқади — Хоразм аҳли шайхни ихлос билан қабул қилиб, тариқатга эътиқод қўяди. Бу нарса, биринчидан, Нажмиддингача Хоразмда тариқат ва тасаввуф расм бўлмаганини, аксар аниқ фанлар ва шариятга оид илмлар ривожланганини кўрсатса, иккинчидан, валийлик ва дарвешлик бир оқим сифатида навбатма-навбат мусулмон дунёсининг ҳамма ўлкаларига кириб борганига далолат қилади.

Нажмиддин Кубро инсон заковати ва ақлий-важдий қобилия-тига юксак баҳо бериб, айтадики: «Валоят (валийлик) одам бола-сига азалдан насибадир, чунки одам Парвардигорнинг суйган махлуқи, Парвардигор одамга ақл берган, ботиний нур берган, уни кулли мавжудотдан афзал қилиб яратган». Мана шу фикр тариқат куброси бўлган Нажмиддин Кубронинг қараплари мағзини ташкил этади.

У рубойларидан бирида дейди:

*Зинҳор мазан ту таъна бар дарвешон,
Ҳастанд эшон, чунончи ҳастанд эшон.
Хоҳи, ки бидони, ки киёнад эшон —
Як олам мис биёру як жав зи эшон.*

(Зинҳор, сен дарвешларни таъна билан таҳқирлама, улар қандай бўлсалар — шундайдирлар. Агар уларнинг кимлигини билмоқчи бўлсанг, бир дунё кумуш танга олиб боргин-да улардан бир дона жав¹ олиб келгин).

Ҳа, дарвешларни камситиш, улар ҳақида номуносиб гаплар гапириш гуноҳ, дарвешларнинг ботини — маънавийёт кони, улар-нинг ахлоқи — инсоният зебу зийнати; уларнинг рафтори, хулқи — таъриф-тавсифимиздан юқори, уларнинг мартабаси — Арши аъло. Қомилликка интилган инсон, улуғ шайхлар, комил дарвеш-лар сийратини ўрганиб, эътиқод билан улар маърифативи эгал-лаши керак.

Шайх Нажмиддин Кубро дониш ва ҳикмат, ирфон ва заковат юлдузларидандирким, замонлар ва давронлар пардаси орқасидан ярқираб бизга боқиб турибди.

¹ Жав — арпа, аммо бу ерда энг кам миқдордаги ўлчов бирлиги, мажозан арзимас демакдир.

ТАРЖИМАИ ҲОЛИ

Нажмиддин Кубро — тасаввуфнинг машҳур шайхларидан бири, кубравия тариқатининг асосчиси. Унинг ҳаёти, қароматлари, саховату қаҳрамонликлари ҳақида эл орасида кўплаб афсона ва ривоятлар мавжуд. Халқимиз ўзининг бу азиз ва табарруқ фарзандини эъзозлаб, асрлар давомида номини хотирасида сақлаб келмоқда. Тасавуфга оид манбаларда ҳам Нажмиддин Кубронинг ишлари, мартаба ва мўъжизалари ҳақида сўз боради. Маъхазларнинг муаллифлари, одатдагидай, шайхнинг таржимаи ҳолини қисқача маълумотлар бериш билан кифояланган ҳолда, кўпроқ ул зотнинг кўрсатган қароматларини баён этиш, устозлари кимлигини айтиш ва тариқатдаги нисбат—силсиласини аниқлашга эътибор берганлар. Чунончи, Дорошукухунинг «Сафинатул авлиё», Ризоқулихон Ҳидоятнинг «Риёзул орифин», Мавлави Фулом Сарвар Соҳиб Лоҳурийнинг «Хазинатул асфие», Ҳожи Халифанинг «Тухфатул фуқаро», Абдурахмон Жомийнинг «Нафаҳотул унс», Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкиратуш шуаро», Ҳамдуллоҳ Қазвинининг «Тарихи гузида», Султон Ҳусайн бин Султон Мансур бин Бойқаронинг «Мажолисул ушпоқ», Мавлоно Минҳожиддиннинг «Табақоти Носирий» номли китобларида Нажмиддин Кубронинг ҳаёти, сўфийлик тариқати ва фаолиятига оид маълумотлар келтирилган. Атоқли шарқшунос олим Е.Э. Бертельс хоразмлик улуғ шайхнинг таржимаи ҳолини ўрганиш сари биринчи қадамни қўйиб, маъхазлардан Нажмиддин Кубро рубойларини йиғиб эълон қилган ва шайх ҳақидаги бир қадимги ўзбекча қиссани мазмунан қисқача баён қилиб берган эди (Е.Э.Бертельс. Суфизм и суфийская литература. 1965, 324—334 бетлар).

Нажмиддин Кубро 1145 йилда Хева шаҳрида дунёга келади. Унинг асл номи Аҳмад бин Умар бин Муҳаммад ал-Хевақий ал-Хоразмий бўлиб, «Нажмиддин», «Кубро», «Абулжанноб», «Валиятарош» сўзлари бу зоти муқаррамнинг лақаб, унвон ва куниятидир. Қайд этиш жоизки, бизнинг ота-боболаримиз улуғ инсонларни мартаба ва даражасига муносиб равишда улуғ номлар билан шарафлаб тилга олишни одат қилган эдилар. Аҳмад бин Умарнинг ўз исмини қўйиб, лақаб ва унвонлар билан эл оғзида машҳур бўлишига сабаб шудир. Абдурахмон Жомийнинг «Нафаҳотул унс» асарида қайд этилишича, Аҳмад ёшлигидан илм-донингга қизиққан қобилиятли киши бўлган экан. У ислом асослари, шариат уламоларидан ўзиб кетади ва илмий баҳсларда барчадан голиб чиқади. Шунинг учун унга «Тамматул кубаро», яъни уламоларнинг етуғи, улуғвори ва илм балоси деган лақабни олади. Бунинг ёнига «Нажмиддин» — «диннинг юлдузи» деган мартаба-унвон қўшилиб, Аҳмад бин Умар шундан кейин Нажмиддин Кубро номи билан машҳур бўлиб кетади. «Абулжанноб» сўзи эса Нажмиддин

Кубронинг куниятидир, мазкур сўзнинг маъноси дунёдан парҳез қилган тақводорнинг отаси демакдир, бошқача қилиб айтганда, шайхнинг тақво ва тавба посбони эканлигига ишорадир. Жомий ҳазратлари ёзадиларки, Нажмиддин Кубро Искандария шаҳрида муҳаддис уламолардан ҳадис илмини ўрганиб қайтаётганида, йўлда бир кеча ҳазрати Пайғамбаримизни тушида кўради ва ул зотга мурожаат қилиб, «менга куният бағишланг» дейди. Ҳазрати Пайғамбар Нажмиддинга: «Сенинг куниятинг Абулжанноб — дунёдан ижтиноб, парҳез этувчи бўлади», деб марҳамат қиладилар. Айтишларича, Нажмиддин шу башоратдан кейин тасаввуфга юз ўгириб, ўзига муносиб пир муршид қидиришга киришади.

«Валийтарош» лақабига келсак, бу сўзнинг маъноси валиларни тарбияловчи демакдир. Зеро Нажмиддин Кубронинг нафаслари, назарлари шунчалик зўр бўлганки, қалбларида илҳом-важд жўш урган пайтда кимга назарлари тушса, у валлийлик мартабасини топар экан.

Нажмиддин Кубро тахминан ўн олти-ўн етти яшарлигида Ватанъ Хоразмини тарк этиб, таҳсилни чуқурлаштириш мақсадида Эрон, Миср, Шому Йроқ мамлакатларини кезади. Уни илмга чанқоқ қалби ҳеч тинч қўйма, қаердаки бирор номдор олимнинг овозасини эшитса, дарҳол йўлга тушар, гоҳ пиёда, гоҳ от-улов ёки туяда ҳафталаб, баъзан ойлаб йўл босар, қидирган кишисини топиб, ундан сидқидилдан сабоқ оларди. Ва агар кўнгли тўлмаса, ижозат олиб, яна йўлга тушарди. Шайхнинг шогирди Рукниддин Алоуддавланинг хотирлашича, Нажмиддин Кубро Ҳамадон шаҳрида катта бир аллома ҳузурини ҳадис илмини ўрганаётган чоғида Искандария шаҳрида «қолий санадлар билан ҳадис биладиган» бошқа бир муҳаддис борлигини эшитиб, Ҳамадондаги устоздан рухсат олиб, зудлик билан Искандарияга қараб жўнайди ва бир ой у ерда илмини пухталаб, устоз алломадан «ижоза» хати олиб орқасига қайтади.

Шу тариқа Нажмиддин Кубро Бағдод, Табриз, Нишопур, Тус, Дизфул шаҳарларидаги атоқли олимлардан шарият илмлари, ҳадис ва тафсирини чуқур ўзлаштириб, донишманд инсон бўлиб етишади. Лекин Нажмиддин эгаллаган илмлар бўлгуси улуг шайхга ҳали етарли эмас эди. Нажмиддин Кубро қалбида руҳий-маънавий камолатга, ғайб асрофи, каромат ва кашфу ҳол илми ҳисобланмиш тасаввуф таълимотига иштиёқ зўр эди. Шу боис у шарият илмларини ўрганиш баробарида тариқатдан ҳам хабардор бўлишга ивтилиб, қатор шайхлар, дарвешлар суҳбатида бўлади, хонақоларда хилват ўтириб, риёзат билан машғул бўлади. Манбаларнинг гувоҳлик беришича, Нажмиддин Кубро илк дафъа Мисрга бориб, Шайх Рўзбеҳон ал-Ваззон Мисрий (1189 йилда вафот этган) га мурид тушади. Бир неча йил Шайх Рўзбеҳон раҳбарлигида тариқат одобини ўрганади, шайхнинг қизига уйланади. Шайх Рўзбеҳон Нажмиддинни фарзандидай яхши кутиб, ғамхўрлик

қилган. Аммо бетоқат Нажмиддин яна сафарга чиқади ва Табризга қайтиб келиб, Абумансур Ҳафдаҳ олдида «Шарҳ ас-супна» китоби бўйича ҳадис ўрганишни давом эттиради. Нажмиддин Кубронинг ҳаётидаги бурилиш шу ерда бошланади. Чунки у Табризда Бобо Фараж исмли бир «мажзуб» («девона») дарвеш билан учрашиб қолади. Бобо Фаражнинг кароматлари таъсирида уламолар билан суҳбатни бутунлай тарк этиб, астойдил сулукка берилади, ботиний оламни равшанлаштириш учун пири муршид қидиришга тушади. Аммо, Абдурахмон Жомийнинг махсус таъкидига биноан, Нажмиддин Кубро «донипманд киши бўлганлиги ва ҳеч кимга бўйин эрмаганлиги» сабабли муносиб пири муршид топишга қийналарди. Бовужуд у Ҳамадонда Шайх Аммор Ёсир (1187 йилда вафот этган) ҳузурига бориб, унинг хизматида бўлади. Аммор Ёсир уни Шайх Исмоил Қасрийга тавсия этади. Исмоил Қасрий (1183 йилда вафот этган) Нажмиддиндаги такаббурлик, зоҳирий илмларга бино қўйиш майлини синдириб, маънавий-маърифий камолот босқичларига кўтарилишга ёрдам беради. Нажмиддинда ботиний ажойибот пайдо бўлиб, валийлик аломати кўрингач, Шайх Исмоил унга продат хирқаси (ёки «хирқан асл») кийдириб, Хоразмга қайтиб бориб, у ерда тариқатни жорий этишни тавсия қилади.

Нажмиддин Шайх Исмоил қўлидан «продат хирқаси»ни олгач, Мисрга боради. Шайх Рўзбехон уни яна бир марта имтиҳон қилиб, тасаввуф илми ва тариқат одобини нозик жиҳатларигача ўзлаштирганига қаноат ҳосил қилгач, энди юртинга бориб, бу таълимотни ёйишнинг шумкин деб ёзма ҳужжат — «ижозат» хати (диплом) беради. Нажмиддин пирининг маслаҳатига кўниб, оиласини олиб Хоразмга келади. «Нафаҳотул унс» асарида эса, бу маълумотларнинг тартиби бир оз бошқача: Нажмиддин аввал Дивфулда Шайх Исмоил хизматида бўлади, шайх уни Аммор Ёсирга тавсия этади, Аммор Ёсир ҳам унинг тарбиясида мушкуллик кўриб, Шайх Рўзбехон олдида жўнатади ва Рўзбехон Нажмиддинни тарбиялаб, қайтариб Аммор Ёсир олдига юборади («Ҳар қанча мис юборсанг, олтин қилиб жўнатаман»). Аммор шундан кейин Нажмиддиннинг камолотида етуклик кўриб, Хоразмга йўлланма беради.

Ҳар ҳолда, аввал қайси шайхнинг тарбиясини олган, деган масала муҳим бўлмаса керак. Муҳими шуки, Нажмиддиннинг буюк сўфий шайх бўлиб етишишида мазкур уч нажиб инсон — Рўзбехон Мисрий, Аммор Ёсир ва Исмоил Қасрийларнинг хизмати сингган.

Нажмиддин Кубро Хоразмга 1185 йилда қайтиб келади, Демак: бу вақтда у қирқ яшар бўлиб, йигирма беш йилдан ортиқ умриви илм таҳсилга бағишлаган эди. Етуклик, компллик йўли мана шундай оғир ва машаққатлидир. У Хоразмга қайтгач, катта хонақоҳ қурдириб, тариқатда янги бир мактаб — йўналиш ҳисобланмиш кубравия силсиласини асослади. Унинг қўли остида юзлаб одамлар

тарбияланиб, ислом маърифатидан, илоҳий ирфондан, баҳраманд бўдилар. Нажмиддин кишиларни эзгуликка, илмга, саховат ва мардликка даъват этди. Муридлари орасидан Шайх Маждиддин Баждодий, Шайх Сайфиддин Бохарзий, Шайх Саъдиддин Ҳамавий, Шайх Рукниддин Алоуддавла сингари мусулмон оламига номи кетган валий инсонлар етишиб чиққанлар.

Нажмиддин Кубро тасаввуфнинг буюк амалиётчиларидан бирidir, унгача Хоразм халқи ушбу таълимотдан бебаҳра эди. Нажмиддин валийлик камолоти, тариқат риёзати ва ўзини ўзи поклаш, маънавий етукликка интилишни урфга — анъанага айлантирди.

Нажмиддин Кубро тасаввуф назариётчиси ҳамдир. Унинг назарий қарашлари, фикрлари, киритган янгиликлари ҳақида ҳали тўхтаيمиз. Бу ерда шуни қайд этмоқчимизки, улуғ шайх амалий фаолияти хулосаларини «Фавойихул жамол ва фавотиҳул жалол» («Жамол хушбўйликлари ва жалолнинг кашфи»), «Ал-усул ал-ашара» («Ўнта усул») номли китобларида жамлаб тасниф этган. Ҳожи Халифа Нажмиддин Кубронинг арабча асарлари сонини саккизта деб кўрсатади. Шайхнинг форс тилида ёзган «Фи одобус соликин» («Солиқлар одобида») номли рисоласи ҳам бор.

Нажмиддин Кубро 1221 йилда Чингизхон тўдаларига қарши жангда шаҳид бўлади. Душман Хоразмга яқинлашганда, Муҳаммад Хоразмшоҳ қочиб кетган, лашкар пароканда эди. Шайх муридларини жамлаб, уларга қараб бундай дейди: «Машриқдан келган бу бало Машриқу Мағрибни яқсон этади, ёндириб кул қилади. Сизлар ҳар бирингиз ўз юртингизга боринг, ўз жонингизни асраш пайида бўлинг». Асҳоб шайхга илтимос қилиб дедилар: «От-уловлар тайёр, агар шайх биз билан ҳамроҳ кетишни ихтиёр этсалар, яхши бўларди». Бунга жавобан Шайх Нажмиддин Кубро дейди: «Мен бу ерда шаҳид бўламан, менга Хоразмни тарк этишга рухсат йўқ» («Нафаҳотул ус», 405 б.)

Куффор, яъни мўғул аскарлари Гурганжга кирганда, шайх қолган-қутган муридлари билан жангга шайланади. У хирқасининг устидан белбоғ боғлаб, қўйинларини тош билан тўлдиради, қўлига найза олиб, душман қаршисига чиқади. Кофирларга қараб тош ота бошлайди, бир нечтасини найза билан уриб йиқитади. Аммо кофирлар унинг устига камон ўқи ёғдирадilar. Бир ўқ келиб кўкрагига тетади. Етмиш беш яшар мўйсафид — илоҳий илҳомдан маърифат тошиб, қалбларни нурлантирган шайхи қабир ҳолдан тойиб, кучи кетаётганини сезса ҳам, жанггни тўхтатмай, душман байрогини ғазаб билан маҳкам тутамлаб олади-да, шу ҳолатда жон беради. Дейдиларким, вафотидан кейин ўнта одам унинг маҳкам қисилган пажалари орасидан байроқни зўрға ажратиб олган.

Улуғ шайх ва донишманд инсоннинг бу қаҳрамонлиги, жасорати душманни ҳам ҳайратга солган. Бу иш авлодларга ибрат бўлди, халқ орасида афсонага айланиб кетди.

СИЛСИЛАСИ

Биз юқорида Нажмиддин Кубронинг тариқат йўлидаги пирлари Шайх Рўзбеҳон Мисрий, Шайх Аммор Ёсир ва Шайх Исмоил Қасрий эканини айтдик. Аммо булар ким, нега Нажмиддин кўпдан-кўп тасаввуф шайхлари ичидан буларни танлаган, деган саволлар тузилиши табиий. Дарҳақиқат, бирор-бир сўфийнинг тариқати ва тасаввуфдаги маслагини аниқлаш учун унинг муҳити, пирлари ҳақида маълумотга эга бўлиш керак. Зеро пир танлаш шунчаки, бирор-бир раҳбарга эга бўлишдек иш эмас. Пир танлаш, ҳаммаслақ танлаш бирон-бир йўлни қабул қилиб, тасаввуфнинг айнан шу йўлдаги қоидалари, усул-йўриқларига риоя этишдир. Тасаввуф аҳли дарвеш ёки сўфийнинг пири кимлигини билсалар, унинг қайси равия ёки сулукка тобеълигини ҳам аниқлай олганлар.

Нажмиддин Кубронинг пирлари унчалик машҳур кишилар эмас, уларнинг бирор-бир тоифа ёки силсилага мансублиги ҳам кўзга ташланмайди. Лекин шунга қарамай, бу уч шайхнинг тариқатида умумийлик бор. Биринчидан шуки, уларнинг учаласи ҳам Шайх Абулнажиб Суҳравардийнинг муридларидирлар. Шайх Зиёуддин Абулнажиб Абдулқаҳҳор ас-Суҳравардий, Жомийнинг ёзишича, зоҳирий ва ботиний илмларда баркамол киши бўлган. Кўп рисола ва китоблар ёзиб сўфийлик нисбати Шайх Аҳмад Ғазолийга бориб туташади. Суҳравардий фақирлик билан футууватни (яъни, жавонмардликни) бирга олиб тушўтиради. Фақирлик унинг талқинида фақат қашшоқлик, бечоралик эмас, «фақирлик—худо олдида талабкорлик, ожизлик, аммо бандалари олдида адолат ва саховат посбони бўлиш, ҳаммага ҳар ерда ёрдам кўрсатишдир». Пайгамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Берувчи қўл олувчи қўлдан афзалдир», деган муборақ ҳадиси шарифларига мувофиқ, «бағишловчи қўл — фақр эшигини очувчидир», деган фикрларни баён этган Абулнажиб Суҳравардий бойлиқни қораламайди, балки зулму ситамни ва талончиликни, ҳаромхўрликни ва хасисликни мазаммат этади. Абулнажиб Суҳравардий шоғирдлари бўлган Рўзбеҳон Мисрий, Аммор Ёсир ва Исмоил Қасрийларда қалб саховати билан бирга мурид тарбиясида қаттиққўл бўлиш, ботиний кўз билан муриднинг хаёлларини, руҳиятини уқиб олиш ва унга руҳий таъсир ўтказиш қобилияти яхши ривожланган эди.

Шайх Аммор Ёсир солиқнинг «ноқисларни такмил этиш ва муридларни тарбиялашда, уларнинг тушлари ва фикрларини таъбир этишда, иккиланишларни бартараф этишда шуҳрат қозongan» бўлса, Шайх Рўзбеҳон Мисрий «аксар вақт истиғроқ мақомида бўлиб», важд ва илҳом ичида юрар, илоҳий маърифатдан завқи тошиб, бу ҳолатни муридларга юқтирадди. Шайх Исмоил Қасрий бўлса, рақсу самоъ, имо-ишоралар йўли билан мурид қалбини ром этиб, ботинини поклаш ва шу орқали илоҳиётга му-

ҳаббатни сингдиришда машҳур бўлган. Ҳар учала шайх ҳам тариқатни шариатдан ташқари деб тасаввур қилмаганлар, ўзлари суний мазҳабнинг изчил тарафдорлари ҳисобланганлар.

Шайх Исмоил Нажмиддин Қуброни иродат хирқаси билан сийлаганини айтган эдик. Бу воқеанинг ўзи Нажмиддин тариқат одоби ва писбатда Шайх Исмоил силсиласига мансубликни қабул қилганини англатади. Шайх Исмоилнинг «хирқа нисбати» эса, қуйидаги занжирдан иборатдир: Шайх Исмоил хирқани Муҳаммад бин Моликулийдан (Ҳоликулийдан?) олган, у — Довуд Ходимул фуқародан, у — Абулаббос Идрисдан, у — Абулқосим бин Рамазондан, у — Абуяъқуб Табарийдан, у — Абуабдуллоҳ бин Усмондан, у — Абуяъқуб Наҳжрурийдан, у — Абуяъқуб Сусийдан, у — Абдулвоҳид бин Зоҳиддан, у — Қомил бин Зиёдан, у — Али бин Абутолибдан, у — Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васалламдан хирқа олганлар...

Нажмиддин Қубронинг Шайх Исмоил Қасрий билан учрашуви қуйидагича юз берган: Нажмиддин пир излаб шаҳарма-шаҳар кезиб юриб, Дизфул шаҳрига келади. У ерда бетоб бўлиб қолади. Аммо аҳволидан хабар оладиган одам йўқ эди. Қўниб ҳордиқ оладиган манзил ҳам тополмасдан қийналади. Бир одамдан, «бу шаҳарда ғариб ва бетоб кишига раҳм қилиб жой берадиган бирор мусулмон бормикан», деб сўрайди. У одам: «Шу яқинда бир хонақо бон, шайхи ҳам яхши одам. ўша ерга борсанг, хизматингни қиладилар», деб жавоб беради. «Шайхнинг отини билмайсанми», деб сўрайди Нажмиддин. «Шайхнинг оти Исмоил Қасрий», деб айтади ҳалиги йўловчи.

Нажмиддин Қубро хонақоҳга борганда, унга дарвешлар суласи рўпарасидаги супадан жой берадилар. Унинг касали анчага чўзилади. Хонақоҳда ҳар кеча рақсу самоъ мажлислари уюштириларди. Нажмиддиннинг самоъга ҳуши йўқ эди. шунинг учун бу шовқин-суронли рақслар, қичқирлиқлар ва рақс ҳаракатлари унга ёқмасди. Бироқ бир кеча навбатдаги самоъ авжида Шайх Исмоил хушхол бир суратда Нажмиддиннинг олдига келиб, қўлидан ушлаб ўрнидан турғизади ва мажлис ўртасига олиб бориб, рақс оҳангида айлантиради, кейин олиб бориб деворга суяб кўяди. Нажмиддин аввалида беҳолликдан йиқилиб кетгудай бўлади, аммо бирдан ўзига келиб, худди ҳеч бир дард кўрмагандай ўзини тетик ва саломат ҳис этади. Шайхга нисбатан муҳаббати ортиб, унинг иродатини қабул қилади. Эртаси кун Шайх Исмоил хизматига бориб, унинг иродат қўлини олади.

Бир неча ой Шайх Исмоил раҳбарлигида хилват ўтириб, зикру самоъ мажлисларига қатнашиб юради. Бир кеча: «Нажмиддин, ботин илмидан хабар топдинг, зоҳирий илмнинг шайхнингдан зиёддир», деган фикр кўнглидан кечади. Номдод маҳали Шайх Исмоил Нажмиддинни чақириб: «Тур, сафарга олдан, сен Шайх Аммор Ёсир олдига боришинг керак!» — дейди. Шайх Исмоил Нажмид-

дин кўнглидан кечган хаёлидан воқиф бўлган эди ва уни дўсти Шайх Аммор Ёсир олдига юбориб, танбеҳ бермоқчи бўлади.

Нажмиддин Кубро буни сезса ҳам, ҳеч нарса демасдан сафарга отланди. Шайх Аммор ҳузурига бориб, сулуқни давом эттирди. Лекин ҳалиги ўз илмига бино қўйиб, шайх илмини меңсимаслик хаёли бу ерда ҳам кўнглидан ўтади. Шайх Аммор ҳам ботинан англаб, Нажмиддинни Мисрга — Рўзбеҳон Мисрий олдига жўнатади. Шайх Аммор дейди: «Шайх Рўзбеҳон олдига боргани, токи сендаги бу зоҳирий борлиқни бир мушт билан бошингдан чиқариб ташласин». Нажмиддин Кубро Шайх Аммор амрига итоат қилиб

Мисрга йўл олади.

Нажмиддин Кубро Рўзбеҳон Мисрий билан мулоқотини қуйидагича хотирлайди: Мисрга етиб келиб, шайх Рўзбеҳон хонақосига кирганимда, дейди у, Шайх у ерда йўқ эди, муридлари ҳам барчаси муроқабанда (яъни бошларини тиззаларига эгиб ўтириб, худо ёдида қалб тафаккурига берилган) эдилар. Ҳеч ким менга эътибор қилмади. Хизматвордан «шайх қайсидир», деб сўраганимда, у «шайх бу ерда йўқ, у кини ташқариди», деб айтди. Мен қайтиб ташқарига чиқдим ва Шайх Рўзбеҳонни кўрдим. У озгина сувда таҳорат оларди. Дарров кўнглимдан бу қадар кам сувда таҳорат олмоқ ноқоииз-ку, наҳот шайх шунч бисмаса, бу қандай шайх бўлдики, шарият талабларини адо этмаса, деган фикр кечди. Аммо шайх менга эътибор қилмасдан таҳоратни тугатди ва ўрнидан туриб, қўлидаги сувни менинг юзимга қараб сенди. Сув томчилари юзимга теккач, ўзимни йўқотиб, беҳушдай бўлиб қолдим ва шайх орқасидан хонақога кирдим. Шайх жойнамозга ўтириб, шукронә намозига машғул бўлди. Мен унинг ёнида мунтазир турардим. Тик турган ҳолимда ўзимни буткул унутдим—ғойиб бўлидим. Рўз олдимида қиёмат куни намози бўлди, дўзах ҳам барча даҳшатлари билан кўриниб турарди. Одамларни гуноҳкорлар ва жавназийларга ажратар эдилар. Гуноҳкорларни ўтга ташлардилар. Дўзахга борадиган йўл ёқасида бир тепалик бор эди ва бир киши тепалик устида ўтирар, кимки, мен ўша тепалик устида ўтирган зотга тааллуқлиман, деса, дўзах оловидан халос бўларди. Навбат менга келди, малоиқлар мени оловга қараб судрадилар. Тена ёнига боғганимда, «мен ҳам шул зотга тааллуқлиман», дедим. Мени қўйиб юбордилар. Тенага чиқдим, қарасам, ул зот Шайх Рўзбеҳон эди, дарҳол олдига бориб, оёғига йиқилдим. Шайх орқамга шундай бир қаттиқ мушт тушурдики, унинг зарбидан юз тубан бўлиб чўзилдим. Сўнгра Шайх деди: «Бундан кейин Ҳақ аҳлини инкор қилишни тарк эт ва шубҳаларни ташла!» Шу пайт ғайбдан қайтиб ўзимга келдим, Шайх намозни тугатди, мен унга салом бердим ва олдига бориб оёғига йиқилдим. Худди беҳудлик ҳолатимда бўлганидай, Шайх Рўзбеҳон орқамга бир мушт урди ва ўша танбеҳ сўзларни айтди. Мен ҳайратдан лол қолдим. Сўнгра ўзимда ўзгача бир ҳолат юз

берганини сездим: хаёлимдаги шубҳа-гумонлар тамоман тарқалиб, ботинимда нурафшонлик пайдо бўлди.

Мазкур ривоят баъзи бир манбаъларда Шайх Исмоилга нисбатан келтирилади. «Шайх Нажмиддин Куброни шаҳид қилиб, шаҳри Хоразмни хароб қилганинг баёни» номли қиссада эса, Нажмиддиннинг пир излаши ва сулук машаққатлари яна ҳам тафсилотлар билан бойитилиб келтирилади. Чуненчи, шу қиссадаги ривоятга кўра, Нажмиддин Кубро Хоразмдан йўлга чиқиб, турли мамлакатларда бўлади, кўп шайхлар билан суҳбатлашади. Аммо кўнглига ёққан пирни тополмайди. Охири ноумидлик кайфиятида Бағдодга етиб келади. Бу ерда у шайх Иброҳим хонақосида сулукни давом эттиради, етти йил муттасил шайх хизматида бўлиб бир фарзанддай унга боғланиб қолади. Бир кун Шайх Иброҳим таҳорат олмақчи бўлганда Нажмиддин офтобада сув келтириб беради ва шайх оёқларини юваётганда сув қуйиб туради. Шайхнинг муҳаббати жўшиб, Нажмиддинга таҳорат қилинган сувдан олиб ичишни буюради. Нажмиддин сувдан олиб ичгандан кейин унда илми қол ва илми қол сирлари очилади, яъни, у ботиний маърифат ва илоҳий илҳом насибасига эришади. Бир неча кун ўтгандан кейин Шайх Иброҳим таҳорат олаётганда, Нажмиддин яна хизматда турган бўлади. Бироқ бу сафар у кузатсаки, Шайх Иброҳим таҳоратнинг бир қондаси — «дафи васвасани» ташлаб кетади. Нажмиддин «Шайх мустаҳабни ташлаб кетди-да», деган фикрни кўнглидан ўтказди. Шайх Иброҳим Нажмиддиннинг кўнглидаги гапдан огоҳ бўлиб, уни койийди ва Бистом шаҳрига, Шайх Исмоил ҳузурига адаб ўрганиш учун жўнатади.

Бистомга, Шайх Исмоил хонақосига етиб келгач, Нажмиддин шайхни ичкарида эмас, балки ташқарида ҳавз бўйида учратиб қолади. Шайх таҳорат олиш учун ҳавз лабида турарди. Аммо ҳавзнинг суви жуда камайиб кетган бўлиб, шарият бўйича бундай ҳавз сувдан олиб таҳорат қилиш мумкин эмасди. Ўз билимларига ишонган Нажмиддин «Бундай кам сувда ҳеч ким таҳорат қилмайди, бу қандай шайхки шунини ҳам билмайди», деган фикрни ўтказди кўнглидан. Унинг фикрини ботинан англаган шайх юзига сув сепиб юборади. Нажмиддин ҳушини йўқотади ва Қиёмат куни манзаралари кўз олдида гавдалана бошлайди. Юқорида келтирганимиз воқеалар бу ерда ҳам такрорланган. Фақат Нажмиддин бу ерда икки марта беҳуш бўлади. Биринчи беҳушликда у Шайх Исмоилнинг ўз қавминини дўзах оловидан қутқарганини кўрган бўлса, иккинчи беҳушликда, унинг жаннат боғларида роҳат-фароғатда яшаётганини тасвирланади. Нажмиддин ўзига келганда шайх Исмоилнинг оёқларига йиқилиб уэр сўрайди ва унга мурид бўлади.

Нажмиддин Кубро Шайх Аммор Ёсир хизматида юрганда ҳам бошидан шунга ўхшаш воқеа кечган. Чуненчи, «Фавойиҳул жамол ва фавотиҳул жалол» китобида ҳикоят қилинадики, Нажмиддин Шайх Амморнинг руҳати билан хилватга киришни ният қилади

(Хилватда ўтириш—узлатга чекиниб бир ўзи танҳо Аллоҳ ёдида зикр тушириш, қалбни дунёвий талаб-андишалардан поклашдир). Аммо ҳаёлида: «Зоҳирий илмларни пухта эгаллаганман, агар ғайбий илмлар эшиги юзимга очилса, бу илми минбарларга олиб чиқиб, Ҳақ толибларига етказаман», деган ният пайдо бўлади. Шу фикр билан хилватга киради, лекин бирор натижага эришолмай, қайтиб чиқади. Шайх Аммор унинг бу аҳволдан воқиф бўлиб, «Аввал ниятингни тузат, кейин хилватга кир», деб насихат қилади. Шайхнинг сўзидан Нажмиддин қалбига нур порлаб киради. Нажмиддин китобу дафтарларини худо йўлида муллаваччаларга бағишлайди, тўнлари, ҳамён ва барча бисотини фақир камбағалларга тарқатади. Энида бир жубба (пўстин) қолади. Ўзига-ўзи: «Бу хилватхона менинг қабрим, бу жубба менинг кафаним ва менинг бошқа борадиган маконим йўқ», деб қатъий азму қарор қилади. Шундан кейин шайх унга юзланиб, «Ниятинг бутун бўлди, энди хилватга киришинг мумкин», деб ижозат беради. Нажмиддин Кубро дейди: «Шундан кейин хилватга кирганимда ажойибот содир бўлди — ҳол мартабаси итмомига эришдим. Шайх баракати ва ҳамияти туфайли менга маърифат футуҳоти эшиклари очилди».

Нажмиддин Кубронинг сулуки ана шундай ўзига хос пир ва муршид курашлари оққали давом этган. Бу ривоятлар пирларнинг тадбиркорлиги, руҳий тарбия усули хусусида ҳикоя қилишдан ташқари, яна бир қанча фикрларни айтишга асос бўлиб хизмат қила олади. Чунончи...

ДОНИШМАНД НАЖМИДДИН ВА МАЖЗУБ БОБО ФАРАЖ

Чунончи, зоҳирий билимдан ботиний билимга ўтиш жараёни қийинчилиги, ақлий ва ваздий маърифат таносубияти ва бошқа масалалар ёритилган ушбу ривоятларда. Умуман олганда, каромат ва мўъжиза кўрсатиш, рамзий ишоралар, ҳаракатлар билан мурид онгига ва руҳига таъсир этиш шайхларнинг севган усули ҳисобланган. Шунинг учун ривоятларнинг бир-бирига ўхшаш томонлари кўп. Масалан, тушда Пайғамбар алайҳиссаломни кўриш, у зот билан савол-жавоб қилиш, ёки ўлиб кетган пири муршидни кўриб ҳайратланиб беҳуд бўлиш, жазава вақтида руҳан нариги дунёга саёҳат қилиш, қиёматни, жаннат ёки дўзахни кўриш ва ҳоказолар маноқиб китоблари, тасаввуфга оид рисола-ларда тез-тез учраб туради. Аммо ҳар гал бу ривоятларнинг йўналиши маъноси муайян шайхнинг тариқатига мос бўлади ва шу тариқа мафкураси, маслагининг ўзига хослигини шарҳлаш, талқин этишга хизмат этади. Инчунин, Нажмиддин Кубро ҳақидаги ривоятлар ҳам у зоти шарифнинг сўфийлик тариқати ва қарашларини ифодалайдиган, бу қарашларни гўё образли-ифодала қилиб тушунтирадиган ривоятлардир.

Агар эътибор берган бўлсангиз, биз келтирган ривоятларда Нажмиддин Кубронинг зоҳирий билимларда кучли эканлиги, шу сабаб ўз пирилари унча назар-писанд қилмай туриши таъкидланади. Аммо пирилар ҳам Нажмиддиндаги айнан ана шу доғишмандликка қарши кураш олиб борадилар ва «ботиний билиш» усули, ғайб асрорини эгаллаш зоҳирий билимдан афзал эканлигини исботлашга интиладилар. Бу нарса тасаввуфнинг бош руқнларидан бири. Яъни, зоҳирий билим ҳисобланмиш шариат илмлари Ҳақ маърифатини идрок этиш ва илоҳиёт васлига этиш учун бир поғона, холос. Токи сўфийнинг кўнгли ҳам мусаффолиниб, биллурдай шифоф ҳолга келмаса, унда Аллоҳ тажалли этмайди ва ғайб асрорини билиш мумкин бўлмайди. Шу боис тасавуф шайхлари бутун эътиборларини солиқдаги сезги ҳисларини чархлашга, важдий-илҳомий қобилиятни ривожлантиришга қаратганлар. Нажмиддин Кубро ҳам ўзида ана шундай қобилият ва истеъдод бўлишини хоҳлар эди, бироқ бу даража унга осонликча муяссар бўлмади. Чунки унинг билимдонлиги, ақлу заковати важдий маърифатни қабул қилишга тўққинлик қилар, ҳис билан ақл ўзаро олишар, мантиқ билан сирли ҳолатлар орқали келадиган илҳомий илмлар тўқнашиб қолар эди. Яхписи, масалага ойдинлик киритиш учун Нажмиддин Кубро бошидан ўтказган қуйидаги воқеани келтириб ўтайлик.

Нажмиддин Кубро Табризда Абумансур Ҳафдаҳ ҳузурда ҳадис илмига бағишланган «Шарҳус-сунна» китобидан сабоқ ўқирди. Бир кун мадраса дарсхонасига бир дарвеш кириб келади. Нажмиддин уни илгари кўрмаганди, аммо унга кўзи тушиши билан қалбида меҳрли бир ўзгариш юз беради. Сабоқдошларида: «Бу одам ким?» деб сўраганида, улар: «Бу шу ерлик мажзуб дарвеш Бобо Фараж», деб айтадилар. Дарвеш кетади, лекин Нажмиддин бегоҳат ва беқарор бўлиб, кечаси ухламай чиқади, тонг-саҳар устози ва сабоқдошларини уйғотиб: «Туришлар, Бобо Фаражнинг олдига борамиз», деб туриб олади. Улар рози бўладилар. Бобонинг хонақосига келганда, хизматкор ичкарига кириб, уларнинг келганлигини айтади. Бобо Фараж тайинлаб дейди: «Агар Тангри таоло даргоҳига келгандай бўлиб кира олсалар, кирсинлар». Бу сўз нимага ишора эканини англаган Нажмиддин дарров кийимларини ечади, ҳамроҳлари ҳам унга эргашадилар. Улар қил-яланғоч ҳолда Бобо ҳузурга кириб борадилар ва индамай бир чеккада ўтирадилар. Нажмиддин Кубро кейинчалик бу мулоқотни хотирлаб, дейди: «Бир оз муддат ўтгандан кейин Бобода ажиб ўзгариш юз беради. Вужудини азим бир қудрат чулғаб олди ва қуёш парчасидай порлаб кетди. Йиртиқ тўнининг ёриқларидан нур тарала бошлади».

Бобо Фараж бирор соатдан кейин ўзига келиб, ўрнидан туради ва тўнини ечиб, Нажмиддиннинг устига ёпади. Нажмиддин учун бу йиртиқ тўн табаррук бир тухфа эди. Унинг қалби ёришиб кетади, «Ҳақдан ўзга барча нарса юрагимдан сидирилиб ташланган-

дай бўлдим», дейди Нажмиддин. Бобо Фараж Нажмиддинга қараб, дейди: «Сенинг дафтару китоб мутолаа қилиш вақтинг ўтди, балки ўзинг энди илмлар дафтарининг боши бўладиган вақт етди». Бобонинг озоғасидан чиққандан сўнг устози: «Шарҳус-сунна» китобидан озгина қолди, бир-икки кун шуғуллансанг тугатасан, кейин қаерга борсанг, ихтиёринг», деб айтади. Нажмиддин устозининг маслаҳатига қулоқ солиб, дарсхонага киради. Аммо шу заҳоти орқасидан Бобо Фараж кириб келади ва унга таъбеҳ бериб, дейди: «Ҳозиргина илмуляқиндан минг фарсах узоқлашган эдинг, энди яна илм қошига келдингми?»

Нажмиддин дарс ўқишни йиғиштириб, сўфиёна риёзат ва хилватчилик билан машғул бўлади. Узининг айтишича, қалбида «ладуний илмлар, гайбийโปรดатлар кўрина бошлайди». У кўнглида пайдо бўлган бу нодир илоҳий туйғулар, гидрокий фикрларни «йўқолиб кетса, ҳайф бўлади» деб, қоғоз ва қалам олиб, ёзиб сақламоқчи бўлади. Шу пайт яна Бобо Фараж эшикдан кириб келади ва дейди: «Шайтон сенга ташвиш бермоқда, бу сўзларни зинҳор ёзма». Шундан сўнг Нажмиддин давоту қалами ҳам бир ёққа суриб қўяди, кўнглини барча ташвишлардан холи қилиб, хотиржам ҳолда ботиний ибодатга берилади.

Кўрипадики, Бобо Фараж ҳар қандай ақлий билим, таълим-таҳсилни инкор этувчи эмас. У шариат асосларини ўрганишни камолот йўлидаги дастлабки босқич деб билади. Сўфий, унинг назарида, ана шу дастлабки босқичдан қолиб кетмаслиги керак, бошқалар ёзган китоблардаги билимларни йиғиштириб қўйиб, ўзи илоҳий билимлар китобига, ижодкорига айланиши лозим. Мажзублик, беҳудлик ҳолатига кира оладиган, ботиний руҳий билмиш усули оламни, Аллоҳни билишнинг энг мақбул усули ҳисобланган. Нажмиддин Кубронинг мажзубликка муҳаббатни бор, унинг Бобо Фараж ҳузурига талпиниши шундан. Бобо Фаражнинг Нажмиддинга тўнини ҳаё этиши—унинг Нажмиддин қалбидаги интилишни илғаб, шу муҳаббатни ривожлантириш, уш гайб асрори оламга, ботиний кароматларга ошно этиш ва шунга йўвалтириш бўлган. Лекин Нажмиддиннинг яна мадраса таҳсилни давом эттириши, қоғоз-қалам олиб, фикрларини ёзмоқчи бўлгани—булар хоразмлик донишманднинг зоҳирий-ақлий билимлардан кўнгли узоқлаётганлигига, юрагида иккиланмиш борлигига ишорадир. Нажмиддин Кубро дилида ҳар икки соҳа—ҳам ақлий-зоҳирий ва ҳам ботиний-важдий билимларни эгаллаш нияти яшириниб ётган. Бошқача айтганда, у фақат ҳадису фикҳ ва калом илмини ўрганишни ёки нуқул «мажзуб» сўфий бўлишни истамаган, балки ақлий-тафаккурий билиш негизда ботиний-руҳий билимни эгаллаб, ирфон дунёсига янги нафас олиб кирмоқчи бўлган.

Устозлари Шайх Рўзбеҳон Мисрий, Шайх Амрор Ёсир ва Шайх Исмоил Қасрийлар ҳам унинг бу интилишини англаганлар ва шундан қувватлаганлар. Бироқ тасаввуфда риёзат чекмай, важдий

ҳонатлар сирини кәшф этмасдан мақсадга эришиб бўлмайди. Шувинг учун Нажмиддиннинг пирлари ундаги зоҳирий билимларга маҳлиёлик кайфиятини ва фикрларини бартараф этиб, хилват ўтириш, муроқаблага берилиш, зикру самоъга қатнашиш орқали янгича руҳий-ҳиссий ҳолатлар билан яшашга, янгича ҳаёт тарзини қабул қилишга ўргатадилар. Шайхлар тарбиясини олгандан кейин Нажмиддин энди оламга бошқача қарайдиган, илҳом-истеъдоди чашмалари кўзи очилган, басират назари қувват топган одамга айланади. Камолот мартабаси, дониш даражаси кўтарилади, фақат китоблардаги билимларни такрорлайдиган олимлар теифасидан қутулиб, эркин-озод мушоҳада этадиган, ўзи илоҳий ҳикмат айта оладиган ва Ислому моҳиятини ҳам теран идрок этиб, ваҳдат ва тавҳидни бутун вужуди билан, тафаккурий идроки билан ҳис этиб, буни одамларга етказа оладиган шайх мартабасига эришади.

Албатта, бу ривоятлар замирида шарият ва тариқат орасидаги кураш ҳам яшириниб ётади. Зеро, тариқат аҳли шариятни Ҳаққа етиш учун кифоя эмас, деб ҳисоблардилар. Шарият илми «зоҳирий» илм, бу илм вакиллари эса, қоидаларга, расм-русумларга ёпишиб олган зоҳирбин кишилар, деб тилга олинарди. Шарият аҳли ҳам, ўз навбатида, ақсар тасаввуфга шубҳа билан қараб, сўфийларнинг амаллари, сўзларини қабул қилмасдилар, баъзан эса, риёзат йўлидаги ботиний майлларни куйфрга йўярдилар. Нажмиддин ҳам бошида шундай руҳда тарбияланган эди, шувинг учун таҳоратнинг бир қойдасини бажармаган Шайх Исмоилга нисбатан кўнглида шубҳа пайдо бўлади.

Аммо Шайх Исмоилнинг Нажмиддин юзига сув сепиб, ҳайрат оламига нарқ этиши, қиёмат кунини кўрсатиши—ўз йўлининг тўғрилигини исботлаши, тариқат аҳлининг Парвардигор наздида обрў-эътибори баландлигини таъкидлаши ва ҳам Ҳаққа етиш йўли ботиний-маърифий йўл эканини амалда намойиш этиши эди. Шайхлар бу тадбирлар орқали Нажмиддиндаги гурурни сўндириш ва тариқат одобига кўндиришни кўзлаганлар. Зеро, тариқат йўлига кирган одам ёши, маъсаб-насабидан қатъи назар шайх иродасига сўзсиз итоат этиши зарур. Тариқат одоби хонақоҳлар тарбиясининг муҳим руқни ҳисобланган. Шайхлар биринчи навбатда муриддаги кибрни йўқотиш ва тавозуъга, мискин-хонсор бўлишга ўргатиш пайида бўлганлар. Қизиғи шуки, бу усулни Нажмиддин Қубронинг ўзи кенг қўллаган. Масалан, Абдурахмон Жомий «Нафаҳотул унс» асарида ёзадики, шайхнинг муридларидан бири Маждиддин Бағдодий жисмонан нозик ва латиף табиатли йигит эди. Нажмиддин Қубро даставвал уни «мутаваззо хизматиға» солади, яъни, сув ташини, хонақоҳни супуриб-сидириш, нонок жойларни тозалаш ва ҳоказо ишларни бажаришга мажбур этади. Маждиддиннинг онаси машҳур табиба бўлган экан, у ўғлига раҳми келиб, шайхга одам юбориб: «Илтимос, менинг ўғлимни қийнамасинлар, агар ўша

ишларни қиладиган хизматкор керак бўлса, мен ўнта турк гулом-ларидан юборай, Сизга хизмат қилсин», дейди. Нажмиддин Кубро айбга жавобан дейди: «Ажаб, сен ўзинг табиб экансан, айт-чи ўннинг касал бўлса дорини ўзи ичини керакми ёки унинг ўрнига турк гуломлари ичадими?»

Бу ривоят ҳам тариқат одоби махсус тарбия усули эканидан гувоҳлик беради.

Хулласи калом, Шайх Нажмиддин Кубро сиймосида биз тафак-курий-ақлий билим билан ботиний-маърифий билим, донишманд-лик, дунёвий заковат билан валийлик кашфиётларининг ажиб бир тарзда мужассам бўлганини кўрамиз. Шайх Нажмиддин Кубро-нинг тарихда буюк инсон сифатида из қолдиришига сабаб шудир балки.

ТАРИҚАТИ

Шайх Нажмиддин Кубронинг «Ал-усул ал-ашара», «Рисола ат-зуруқ», «Фи одобус соликин», «Фавойихул жамол» номли асарларини, ул зоти шариф ҳақида ёзилган асарларни мутолаа қилар эканмиз, кубравия тариқатининг бирмунча жиҳатлари, талаб ва қоидаларини англаб оламиз. Таъкидлаш лозимки, Наж-миддин Кубро тасаввуф тарихида, таъбир жоиз бўлса, кенг феъл-лик йўлини тутган шайхлардандир. Чунки у зотнинг хонақосида сунний мазҳабли шогирдлар билан бирга шиа мазҳабли муридлар ҳам таълим олаверган. Шайхнинг ўзлари суннийликка эътиқод қўйган одам бўлсалар-да, лекин ҳазрати Али Абутолиб разийал-лоҳу анҳу хонадонига ҳам ҳурмат билан қараган ва шиа аҳли билан суннийлар орасида хусумат ва жанжал келиб чиқишига йўл қўймаган. Аслини олганда, тасаввуф мазҳаблар айирмачиликларидан устун туради. Тасаввуф аҳли учун Парвардигор ишқи, дий-дорп ҳамма нарсадан устун. Сўфий плоҳиёт оламига руҳан қўши-лиш учун яшайди ва ўзлигини барбод бериб ёр васлига эришади. Бундай одамлар фақат Ҳақнинг ҳақиқатини, тавҳид моҳиятини идрок этишни, руҳоний софлик оламида сайр қилишни муҳим деб билган. Аммо шунга қарамай, исломдаги икки мазҳаб, яъни, сун-нийлик ва шиалик тасаввуфга зимдан таъсир этиб турган. Чунки ҳар қандай диний мазҳаб сингари исломий мазҳаблар ҳам одамлар-нинг урф-одати, дунёқараши, тасаввур ва тушунчаларини қамраб олади. Бу эса, ўз навбатида, илоҳий ҳақиқатларни тушунтириш, одам ва олам тузилишини, хилқатини билишда фарқли жиҳатларни юзага келтирарди.

Нажмиддин Кубро табиатида донишмандлик, мантиқ ва маж-зублик бирлашиб кетганидан, сўфиёна амаллари ва қарашларида ҳам хилма-хил томонлар кўзга ташланади. Хонақосида хилват-нишаниялик ва чилла ўтириш ҳам, ботиний-хафий зикр ҳам, қизғин баҳс-мунозара ҳам, самоъ мажлислари ҳам бўлиб турган. Нажмид-

дин Кубронинг ҳолатлари шундай эканки, у киши баъзан бирдан жўшиб, ўзга кайфиятга кириб, вужудлари балқиб кетар экан, баъзида эса, ҳазин ва ўйчан, гоят камгап бўлиб қолар эканлар. Баъзан бўлса, хушчақчақ ва очиқ чеҳра билан суҳбатга берилар, гоят нозик дид ва ўткир сўзлар билан муридлар қалбига оловли чўғ ташлар, турли ишоралар, ҳаракатлар, руҳий қароматлар орқали атрофдагиларни ҳайратга соларкан. Шайх бағоят зукко, салобатли, ҳайбатли киши бўлган, кечалари аксар бедор ўтириб, ибодат қилган, сурункали рўза тутишни одат қилиб, илҳомли дамларда хонақоҳ ҳовлисини кезиб, хушнуд сайр этган.

Нажмиддин Кубро тасаввуфда Жунайд Бағдодийнинг «саҳв» (ҳушёрлик) йўлини тутган. Бу ҳам хоразмлик улуғ шайхнинг тафаккурий-ақлий билимга эътибори борлигининг нишонасидир. Чунки Жунайднинг бу рукни Боязид Бистомийнинг «сукра» (беҳудлик, мастлик) рукнига қарама-қарши усул сифатида ишлаб чиқилган эди. Боязид бўйича, илоҳий маърифатни сўфий фақат фойийлик ҳолатида, яъни буткул ўзалигини йўқотиб, гидрок эта олади. Боязид илоҳни англаш ва таъин ақл билан, ҳушёрлик билан бўлмайди, деб уқтиради. Жунайд Бағдодий эса, бунга эътироз билдириб, сўфий фақат беҳуд девона бўлса, унинг маърифати ўзигагина татийди, ўзгаларни тарбиялай олмайди ва бақога етолмай, ярим йўлда қолади, деб айтади. Жунайднинг назарияси ислом учун ҳам мувофиқ эди ва сўфийларнинг дунё, дин ва шариаат билан боғланишларига имкон беради. Шу билан Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий ва Баҳоуддин Нақшбанд каби Мовароуннаҳр шайхлари Жунайд Бағдодийнинг йўлини маъқуллаганлар. Аммо уларнинг бирортаси Боязид Бистомий йўлига нафрат билдирган эмас.

Ҳазрати Кубро тариқатининг ўзига хос жиҳатлари у кишининг дунёқарошида ҳам, амалий ишларида ҳам кўзга ташланади. Аввало шунини айтиш лозимки, Шайх Нажмиддин Кубро улкан ориф инсон сифатида кишиларнинг руҳияти, руҳ хислатларини чуқур ўрганган. Руҳшунос Нажмиддин фикрига кўра, инсон «олами суғро», яъни кичик олам бўлиб, унда «олами кубро»нинг, яъни катта оламнинг барча хусусиятлари мужассамдир. Шайх Нажмиддин Кубро дейдиким, инсон тараққий этиб борса у Аллоҳнинг «Раҳмон» ва «Раҳим» сифатларидан бошқа барча сифатларини эгаллай олади. Илоҳий сифатлар поғонама-поғона осмоний-кайҳоний оламларда жойлашган экан, инсон ҳам камолот зиналарида кўтарилиб, шу даражаларни эгаллай олади. Бироқ бу йўлда унга пир комил раҳнамолик қилиши керак. Пир қаттиқ ва қатъий инсонлар билан солиқ — муридни ўз иродасига итоат эттириб, белгиланган йўлдан олиб боради. Солиқ зикру хилват, мувоқаб ва мушоҳада чоғида ҳар хил ҳолатларни бошидан ўтказди, кўнглида турли фикрлар, туйғулар пайдо бўлади. Шунинг учун агар пир унга раҳбарлик қилмаса, мурид нотўғри, шайтоний йўлга

кириши ҳеч гап эмас. Зеро, илҳом Раҳмондан ҳам, шайтондан ҳам бўлиши ёки жисмдан, ёхуд руҳдан ҳосил бўлиши мумкин экан.

Нажмиддин Кубро руҳоний кечинмалар, нозик ҳолатларни пухта билганидан, шунга мувофиқ «латоиф» назариясини ишлаб чиқади. Бу назарияга биноан, инсон руҳи кўзга кўринмас бир латиф марказлардан иборат. Бу онг ва туйғу, руҳ ва жисм орасидаги бир нарсас. У шундай нозикки, уни илғаб олиш ҳам мушкул. Аммо инсон ҳаётда бу «латиф» марказларнинг аҳамияти катта. Сўфий айнан шу марказларни ялтирлатириб, ўткирлаштириб бориши ва илғаб олиши даркор. Ана шу «латоиф» инсоннинг илоҳий хислатидир. Сўфий риёзатлар, машқлар давомида бу латоифни турли ҳолатларнинг ўзгариши, ранглар ва шаклларнинг алмашилиши тарзида тасаввур қилади. Нажмиддин Кубро назарида нуқта, доғ ва доира мурид руҳий ҳолатлари ўзгаришида муҳим хизмат қилади. Доира—фалак доираларининг айланиши, доғ—дунё тим-соли ва нуқта—ваҳдатдир. Доира доимий айланишда, у доғни ҳам ўз ичига олади. Аммо булар марказга томон, яъни, Нуқта сари интилади. Нуқта моҳиятини англаш орқали Аллоҳ оламини идрок этса бўлади.

Мурид руҳи шунингдек, ҳаяжонлар, ҳайратлар ичра турли рангларга ҳам дучор бўлади. Ҳалиги доира, доғ ва нуқта айланиши ва алмашилиши ранглар алмашилишини ҳам қамраб олади: руҳнинг ҳислар босқичидаги тараққиёти қора рангда, кейин қизғиш рангда кечади. Сўнгра яшил ранг кўриниб, илоҳий оламнинг яқинлигидан далолат беради.

Шундай қилиб, ранглар сўфийнинг руҳий ҳолатлари, Аллоҳ томон сафаридаги даража-босқичларини билдириб туради. Рангларнинг хилма-хиллиги ва алмашилиб туриши солиқнинг аҳволини, шуурий кечинмаларининг давом этаётганини ифодалаб, у ҳали талаввун, яъни, ботиний—тафаккурий кечинма-ўйларнинг алғов-далғовда, турли-тумандалигини англатади. Руҳнинг рангдан рангга кўчиши ривожланишдан нишондир. Ушбу жараён охир-оқибатда рангсизлик ҳолатига, яъни тамкинга олиб келади. «Тамкин» ҳолатига кирган сўфий «талаввун»дан (ранг-барангликдан) қутулиб, Ваҳдат оламига қўшилган бўлади. Чунончи, зангори ранг солиқнинг тавба қилиб, тариқатга қадам қўйганида кўринади, бу ҳолатда у шарият доирасида бўлади, мантиқий-далиллий билишдан ҳали қутулмаган, ҳали кўнглида дунёвий ҳаваслар майли ҳукмрондир. Бундан кейин тариқат бошланади, солиқ қалбида муҳаббат кўзголади, у Аллоҳ ёди билан яшайди ва бу сарик рангга тўғри келади. Қизил рангга солиқнинг руҳи вужуддан ажрала бошлагани, маърифатга яқинлашгани, маънавий моҳиятлар оламини англагани маълум қилинади. Аммо бу босқич ҳали ҳирс қутқусдан халос бўлмаган бир ҳолатдир. Сўнгра оқ ранг кўринадики, бу юракнинг поклалишига ишорадир ва Ҳақиқатни англаш бошлабди. Ҳақиқат олаמידан хабардор бўлиб, тавҳид ҳолатини бошдап кечиради.

Шундан кейин яшил ранг келади. Яшил ранг валийликдан нишона. У сирларнинг сирига, ғайбга ошноликни билдиради ва солиқнинг асл моҳиятларга етишаётганини ҳам англаши мумкин, мазкур ранглар солиқнинг Аллоҳ томон ва Аллоҳ билан руҳий сафарларини англаган бўлса, олтинчи ранг—қора ранг Аллоҳдан халқ сари қайта сафарини билдириб, канзул асрор—сирлар хазинасини эгаллашни ва ҳайратга ғарқ бўлишни ифодалайди. Ҳайратдаги руҳ шариатнинг мағзи—ҳикматини бошқатдан идрок этиб, қоронғи бир доғ рангига ўралади. Ва, ниҳоят, солиқ руҳи яна Аллоҳ ҳузурда пайдо бўлади. У қора рангдан қутулиб, рангсизлик ҳолатига кирди. Зоти кулл даражасини эгаллаган солиқ якраңлик ҳолатида мақсадига эришади.

Кўринадики, Нажмиддин Кубродаги ранглар ва маънолари кейинги вақтларда тасаввуф назарийётчилари таърифлаган рангларнинг шарҳидан фарқ қилади. У етти ранг ҳислатини етти тушунчага мослаб тушунтирган. Унингча, оқ ранг — исломни, сариқ ранг—иймонни, зангори ранг—эхсонни, яшил ранг—итминонни (ишонччи), кўк ранг—иқонни (тўлиқ ишонч), қизил ранг—ирфонни, қора ранг—ҳаяжонни (ҳайратни) англади. Солиқ руҳи ҳолатларини, қайси ранг кўз олдида намоён бўлаётганини пирига айтиб туриши керак. Пир шунга қараб муриднинг қайси босқичда турганини билиб, унга янги вазифалар юклайди. Хоразмлик шайхда ранглар оқ, сариқ, зангори, яшил, кўк, қизил, қора тартибда келтирилган. Яъни, оқдан бошланиб, қора билан якунланади. Нажмиддин Кубро солиқ эътиқоди ва иймонига кўп эътибор берган. Шунинг учун у иймон, итминон, иқон (ишонч) сўзларини қайта-қайта таъкидлайди. Аммо қора ранг таърифида ўхшашлик мавжуд: Нажмиддинда бўлганидай, кейинги сўфийлар ҳам қора рангни ҳайрат белгиси ҳисоблаб, руҳнинг фанога ғарқ ҳолати рамзи сифатида кўрсатганлар.

Хуллас, Нажмиддин Кубронинг ранглар ва шакллар билан боғлиқ руҳи, психологик тажрибалари кейинги сўфийлар томонидан ривожлантирилган. (Айтиш ўринлики, инсон руҳи билан боғлиқ бу манзара ва ҳолатлар Оврупода XX аср бўсағасида кенг ўрганилиб, янги билимларнинг вужудга келишига сабаб бўлди. Чуновчи, Кафка, Шопенгауэр, Фрейд фалсафасида паронсихология асосий ўринини эгаллайди. Шу каби «онгсизлик онги» ёки «беҳудалик онги» деган оқим ҳам пайдо бўлиб, инсон ҳисларидан, ақлидан ташқари бир куч борлиги ва у одамнинг беҳудлиги даврида бир илҳом билан қўлга кириши мумкинлиги исботланди. Инсон қобилиятининг бу мўъжизалари неча асрлар олдин сўфийлар тарафидан валийлик, каромат тушунчалари орқали баён этилган эди. Тангри таоло инсонга шундай қудратлар берган экан, нега инсоннинг ўзи унга ишонмасин, уни тан олмасин, ахир!)

Шайх Нажмиддин Кубро хонақоҳда мурид тарбиялашнинг ўзига

хос усулларини ишлаб чиқади, ўнга талаб асосида тариқат манзилларини босиб ўтиш ва покланиб, маърифатга эришиш йўллари борлигини кўрсатади. «Рисолатут-туруқ» («Тариқатлар рисоласи») ва «Ал-усул ал-ашара» («Ўнга усул») номли китобларида сўфийлар тарбиясида қуйидаги ўнга талабнинг муҳимлиги қайд этилади: Тавба, Зухд, Таваккул, Қаноат, Узлат, Зикр, Таважжуҳ, Сабр, Мууроқабба, Ризо.

Тавба — барча амалларнинг боши. Ўз гуноҳлариши англаб, Аллоҳ таоло олдида тавба қилган ва бундан кейинги ҳаётини фақат илоҳий эзгулик ва хайрга бағишлашга аҳд қилган одамгина тариқатга кира олади. Тавба қилган одам бир ҳаёт тарзини тарк этиб, иккинчисига ўтади, хулқу хўйини, ахлоқини ўзгартира бошлайди, ўзини англаш сари сафарга чиқади.

Зухд — тақво, парҳез демак. Зеро, тавба қилган киши энди ҳаромдан ҳазар қилиб, ҳалолликка юз тутини, Аллоҳдан кўрқиб, Аллоҳ ман этган ишларни қилмаслиги лозим.

Таваккул — ўз амаллари, фикри ва ишларида ёлғиз Аллоҳга суяниш демак. Ризқни Аллоҳ беради, инсон тақдирини Аллоҳ белгилайди ва инсон амаллари ҳам Аллоҳ иродаси доирасида бўлиши керак. Чунки яхшилик ва ёмонлик, тўқлик ва очлик, бойлик ва камбағаллик ҳам Аллоҳдандир. Аллоҳ бизни тоат-ибодатга чорлайди, инсонлигимизни эслатиб туради. Аммо инсон буюк зарурият ичрадир. Унинг фаолияти, ижоди ва қудрати шу Илоҳий заруриятдан ташқарига чиқиб кетолмайди. Инсон буни англамоғи лозим. Чунки инсон барча мавжудот каби фониждир, у абдий эмас. Абдий фақат Аллоҳнинг ўзи, агар инсон абадиятни хоҳласа, Аллоҳ сари интилсин, поклик оламига қараб, камол касб этсин.

Қаноат — камолотнинг энг мақбул йўли ҳисобланади. Модомики инсон фаришта билан ҳайвон орасида турувчи махлуқ экан, унда руҳ ва жисм кураши муқаррар бўлиб, камолот ана шу жисм талабларини енга бориш ва руҳ талабларини кўнайтириш билан қўлга киради. Қаноат инсонни инсон қилади, маънавиёт безағи билан безатади.

Узлат — тасаввуф таълимотига кўра инсоннинг руҳи, агар у покланишига мойил бўлса, табиий равишда яққаланиш ва гўшанишин бўлишни талаб қилади. Инсон руҳи тажрид (ажралиш) ва тафрид (ёлғизланиш) босқичларини босиб ўтмаса, мутлақ покланмайди. Узлат — сўфийларнинг чилла ўтиришлари, хилватлари билан амалга оширилган.

Таважжуҳ — кураш, ўзи билан ўзининг кураши. Солик ҳамма вақт яратганига юзланиб, ундан мадад сўраб, унинг сари қалбан интилоғи даркор.

Сабр — солиқнинг эътиқоди, ниятини синаш. Ҳақ йўли оғир ва мушкул йўл, унинг азобу изтиробига чидаган кишиларгина мақсадга эришади. Тариқат йўловчиси сабр манзилидан ўтса, ажиб бир руҳий довондан ўтган, янги куч-қудрат топган бўлади.

Муроқабат — кузатиш, тафаккур-шуурга берилиш демак. Таббатазарни қилиб, зикру тоат, сабру садоқат билан ўзининг маърифатини ошириб борган солиқ, бора-бора осойишта бир ҳолга келади, Аллоҳ дийдори ёдида тафаккурга фарқ бўлади, оламларни руҳан сайр қилиб чиқади, кўз олдига Ҳақ таоло жамоли ва Пайғамбар сиймосини келтира олади. Руҳи тўлишиб тасаввур ва тахайюли кенгайди, ғайб асрори эшиклари юзига очилади.

Зикр — сўфий одам ҳар ерда, ҳар доим Аллоҳнинг исмларини тилидан қўймаслиги керак, калималарни, дуоларни мунтазам такрорлаб туриши билан қалбга Аллоҳ таоло сифатлари ва зоти жойланади. Аллоҳ нури порлай бошлайди.

Ризо — солиқ Аллоҳ қудратини, илмини чуқур ҳис қилган ҳолда, ўзини буткул Унинг продасига топширади ва Аллоҳ олами билан ҳузурлана бошлайди. Ҳақ унга ва у Ҳаққа яқинлашади.

Нажмиддин Кубронинг «Ал-усул ал-ашара» рисоласи теран фалсафий асар бўлиб XIII аср фалсафий йўналишларига кучли таъсир этган, деган фикрлар бор. Умуман, XIII аср тасаввуфнинг фалсафийлашув давридир. Бир асрнинг ўзида бир нечта буюк файласуф шайхлар етишиб чиқиб, ажойиб асарлар ёздилар ва Шарқ тафаккурини бир поғона юқори кўтардилар. Нажмиддин Кубро, Ибн Арабий, Фариддин Аттор, Жалолидин Румий, Азизиддин Насафий деярли замондош мутафаккирлар эдилар, уларнинг ҳар бири тасаввуф ва фалсафани қўшишда алоҳида хизмат кўрсатади ва Ҳаким ат-Термизий, Имом Ғаззолий бошлаган ишни ривожлантирди.

Нажмиддин Кубронинг тасаввуф тарихидаги яна бир хизматлари — жавонмардлик ғояларини тарикатга жорий этиш бўлди. Аслида бу иш ҳам илгари бўлган, чунончи Абусаид Абулхайр (XI аср) саховат ва мардликни сўфийнинг сифатларидан ҳисоблайди. Бироқ Нажмиддин бу қарашни сўфийлар ҳаётига яна ҳам изчилроқ сиғдириб юборди. Натижада мардлик ва поклик, қаҳрамонлик ва фидойиллик, маърифат ва жисмоний-руҳий қудрат бирлаштирилди, инсон камолотида ахлоқий юксаклик, ватанпарварлик ғоялари қўшилиб ифодаланди.

КАРОМАТЛАРИ

Каромат кўрсатиш, ғайб асроридан огоҳлик, хориқулудда ҳолатларни намоен қилиш машойих ва авлиёларнинг хислатидир. Мапоқиб китобларида бунга катта эътибор берилади. «Тазкиратул авлиёи туркий» китобининг муаллифи Муҳаммад Сиддиқ Румий ёзади: «Саҳоба ва тобиин ва табааи тобиин ва салафи солиҳиндин қарнаи баъда қарин каромат ва хавориқи одотлар зоҳир бўлудурки, тил била тақдир ва қалам бирла таҳрир қилмоқ била тугамайдур». Аввало шуки, авлиёларнинг суҳбатининг ўзи айни каромат, чунки улар суҳбатидан файзёб бўлган киши ўзини ўзга оламда ҳис этади,

бир илоҳий қудрат билан тубанликдан юксаклик сари кўтарилади, мартаба-мақомга эришади.

Гишики бир нафас мардони Ҳақнинг суҳбатин олгай,
Эрур беҳроққи юз йиллик ибодат бермё тошқай.

«Каромати авлиёи Аллоҳ ҳақдур ва асру замонда авлиёи Аллоҳ нури валоятларидан олам холи бўлмағай», деб таъкидлайди Муҳаммад Сиддиқ Рушдий. Воқеан, шундай ҳам: авлиёлар — эзгулик посбони, эзгулик эса енгилмасдир.

Шайх Нажмиддин Кубро ҳазратлари эса каромат кўрсатиш ва хориқулодда хислатлари билан машҳур бўлган. Беҳудага ул зотни «валитарош» демаганлар. Зеро, валиларни тарбиялаб етказиш учун ўзи валилар пешвоси бўлиши керак. Шунини айтиш лозимки, кароматларнинг тури ҳам кўп, чунончи: қувваи назар, қувваи нафас, қувваи дил орқали бошқаларга таъсир этиш, воқеаларни олдиндан тушда кўриш ёки ўнгда ҳам бўлажак ишларни олдиндан сезиш, руждан оламларни сайр қилиб қайтиш ва ҳоказо.

Нажмиддин Куброда кароматнинг кўринишлари кўп. Ул зот ҳам ўткир нафаси, ҳам назари ва ҳам суҳбати-сўзи билан қалбларга гўлгула солаолган. Жомийнинг «Нафаҳотул унс» асарида Кубро каромату ҳолатларидан бир неча мисол ва ривоятлар келтирилган. Шулардан баъзиларини қуйида келтириб ўтамир.

Назарнинг ўткирлиги. Шайхнинг қалбида илоҳий илҳом — «ғалаботи важд» кўзролганда, унинг назари кимга тушса, валилик хислатига эга бўлар экан. Чунончи, бир кун Нажмиддин Кубро шундай ҳолатда эканликларида, хонақоҳга бир савдогар тамошо учун кириб келади. Шайхнинг назари мубораки савдогарга тушади ва савдогарнинг ҳолати ўзгариб ўз касбидан воз кечади, қалбида валилик нури пайдо бўлади. Шайх ҳазратлари унга қараб: энди юртнингга бориб, тариқатни эл орасига ёй, чунки сен насиба тоштинг, дея башорат этадилар.

Бир кун Шайх Нажмиддин муридлари билан ўтирган эди. Осмонда бир қарчигай саъвани қувиб борарди. Шайхнинг назари саъвага тушди ва шу заҳоти саъва журъатланиб, орқасига қайтди ва қарчигайга ташланиб уни енгди ҳамда тутиб олиб келтириб Шайх оёғи остига ташлади.

Бир кун муридлари билан суҳбат асносида гап асҳоби каҳф билан форга кириб, жаннатий бўлган ит ҳақида борарди. Саъиддин Ҳамавий дедики: «Оё бу замонда андоқ киши бўлгайким суҳбати итга асар қилгай?». Алишер Навоий «Насойимул муҳаббат» асарида ёзадиким, шайх Нажмиддин Кубро бу сўзни эшитгандан кейин «каромат нури била маълум қилдилар ва қўпиб хонақоҳ эшигига бориб турдилар». Шу пайт бир ит кириб келди. Шайхнинг назари ул итга тушди. Ит ўзга итлардан ажралиб «мутаҳаййир ва беҳуд бўлуб», бошини ерга суртар эди. Бошқа итлар уни тавоф қилгандай атро-

фида юрардилар. Ит хонақоҳдан кетмади ва охири шу ерда ўлди. Ҳазрати Шайх уни одамлардай ювиб, дафн этдилар.

Воқеаларни олдидан кўрини. Бир кун Нажмиддин Кубронинг суюкли муриди Маждиддин Бағдодий дарвешлар билан ўтирган эди. Унда беҳудлик ҳолати юз берди, дарвешларга қараб деди: биз ўрдақ тухумлари эдик, шайхимиз Нажмиддин товуқ эди, бизни очди, биз дарёга қараб йўл олдик, у эса қирғоқда қолди. Бу гап Нажмиддин Кубронинг қўлогига етганда, у хафа бўлди ва Маждиддинни қаргаб, «ва ўша сувда фарқ бўлиб ўл», деди. Дарҳақиқат, кўп ўтмай бир сабаб билан Муҳаммад Хоразмшоҳ Маждиддинга газаб қилиб, уни Амударёга чўктириб ўлдирди. Бу воқеадан хабар топган Нажмиддин яна баттарроқ ранжийди. Энди у Хоразмшоҳнинг ҳалокатидан, Чингизнинг босиб келиши ва обод шаҳарларни вайрон қилишидан башорат беради. Муҳаммад Хоразмшоҳ оламжаҳон тухфа билан Шайх олдига кечирим сўраб келади, бошини оёғига қўяди. Аммо Шайх унга шафқат қилмайди: «Энди кеч бўлди, фарзандим Маждиддин қони жамики эл-авлодинг, молу мулкингни берганингда ҳам ювилмайди, қонни қон ювади» деб жавоб беради. Бу кароматлар тезда содир бўлди — Хоразм ўт ичида қолди.

Муроқабга йўли билан ўзига мурид ташлаш. Бир кун Нажмиддин Кубро муриди Бобо Камол Ҳандийга бир хирқа бериб, деди: «Буни олиб Туркистон диёрига боргин, у ерда муфтий Мавлоно Шамсиддиннинг Аҳмади Мавлоно деган фарзанди бор, ўшанга кийдиргин ва уни бизнинг ҳузуримизга олиб келгин». Бобо Камол хирқани олиб Туркистонга жўнайди ва Аҳмади Мавлонони топиб олиб келади. Аҳмади Мавлононинг отаси: бу ўғлим нимжон, каттасини олиб боринг, у бақувватроқ, деб айтади. Лекин Бобо Камол Шайх Нажмиддин тайинлагани учун айнан кичик ўғилни олиб келади. Аҳмади Мавлоно дарҳақиқат ҳам катта ихлос билан шарияту тариқат илмларини ўзлаштириб, тезда истеъдоди намоён бўлади ва ҳатто ўз акасини ҳам кейинчалик тарбиялайди. Бу Шайх Нажмиддиннинг ғойибона одамларни танишига бир мисол, холос. Яна бир воқеа: Аҳмад Яссавий хонақосида юрган Айнуззамон Ҳамолиддин Гейли деган одам Нажмиддин Кубро овозасини эшитиб, Туркистондан Хоразмга йўл олади. Бир қанча китобларни ўзи билан бирга олиб келган эди. Хоразмга яқинлашганда, кечаси туш қўради. Тушида Нажмиддин унга қараб дейди: «Эй Гейли, орқангдаги юкингни ташла!». Уйғонгандан кейин, фикр қилиб, бу гап китобларга ишора бўлса керак, деб китобларни Жайхун сувига улоқтиради. Гейли, Нажмиддин билан келиб учрашган заҳоти Шайх унга қараб дейди: «Агар ул юкингни ташламаганингда, келишинг бефойда эди», чунки сўфий илми китобда эмас, балки қалбададир.

Энди келтирилган ривоятларнинг хусусиятлари, талқинига келсак, аввало шуни айтиш керакки, уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин: биринчи гуруҳ ривоятлар Шайхнинг ўзгаларга таъсир этиш қобилиятини, «қувваи назари» зўрлигини кўрсатса,

иккинчи киллари унинг бапорат этиш қобилиятидан далолат беради. Шу ўринда бир изоҳ лозимки, одатда биз ривоят деганда халқ тўқиган, аслида бўлмаган воқеаларни англайдиган бўлиб қолганмиз. Аслида эса, ривоятлар оғиздан оғизга ўтиб келган ҳақиқатлардир. Юқорида келтирганимиз воқеалар ҳам ҳақиқатдан содир бўлган, бунга тарихий шахслар гувоҳ. Умуман, қайд этганимиздай, одамнинг одам руҳи ва фикрига таъсири бўлишини ҳозирги фан ҳам исботлаб турибди. Шунинг учун савобнинг Шайх назаридан қувват топиб, ўз душмани қарчиғайни тутиб келтиришга ва савдогарнинг валийлик топишига билкули ишониш керак. Нажмиддин Кубродай «валийтарош» улуг шайхнинг назарлари тупроқни кимё қилувчи ва Аллоҳ бу инсонга шундай қудратни ато этган эди. Энди шундай савол туғилади: хўш, Нажмиддин Куброда шунақа қувватлантирувчи илоҳий қудрат бор экан, нега Хоразм лашкарига шундай муборак назарини ташламади, нега дуо билан ваҳший Чингиз боққинини қайтариб қололмади?

Бизда туғилган ушбу савол ўша пайтларда ҳам одамларда туғилган экан. Шайхнинг муридларидан баъзиси унга қараб, деганлар: «На бўлайким, ҳазрати Шайх бир дуо қилсалар, шояд бу бало мусулмонлар бошидан кўтарилса?» Шайх Нажмиддин Кубро жавоб берадилар: «Бу қазои мубрам — ўзгармас қазодир, уни дуо билан даф қилиб бўлмайди... Бу Парвардигорнинг гуноҳкор бандаларига юборган азим жазосидир».

Шундан кейин ҳазрати Шайх муридларига жавоб бериб, ўзи лаънати мўғул лашкарига қарши жангга киради ва шаҳид бўлади...

Нажмиддин Кубро, воқеан, енгилдимикин? Мўғуллар Хоразмни ва бошқа обод шаҳарларимизни босиб олиб, кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган ваҳшийликларни қилдилар, маърифат ва маданиятимиз обидалари яксон бўлди, ёндирилди, вайрон этилди. Лекин халқимиз бу маданиятни янгидан тиклади, мўғул ваҳшийларидан борабора нинон ҳам қолмади — улар бутунлай маҳаллий халққа сингишиб, исломни қабул этиб, ваҳшийлик ботқоғидан қутулиб, исломий ёруғликка кўтарилдилар ва ҳатто баъзилари кейинчалик исломий маърифат ҳомийлари бўлиб майдонга чиқдилар. Шундай экан, Шайх Нажмиддин ва унинг халқи енгилгани йўқ, мўғул лашкари енгилди — у йўқ бўлди. Бу асл маърифатнинг қудратига, тараққиётнинг ўлмаслигига мисолдир. Шунинг учун Шайхнинг «қувват назари»ни маърифат қудрати, ўлмас маънавиёт қудрати деб билиш керак.

Халқ буни жуда возик анлаган. Халқ ривоятига кўра, мўғул лашкари Хулагу сардорлигида Хоразм устига етиб келганда кеч кириб қолади. Хулагу лашкарига дам бериб, шаҳарни эрталаб оламиз, дейди. Лекин эртага мўғуллар уйқудан уйғонганда Хоразм, яъни, Ургавж йўқ эди—ҳайвонлар ва қўшларнинг овози эшитиларди-ю, бироқ одамлар кўринмас эди. Мўғуллар ҳайрон бўлиб турганда, уларнинг муллasi «туслик аллома» бундай дейди: «Хо-

разми фақат хоразмлик кўра олади, шунинг учун қаердан бўлса ҳам бир хоразмликни топиб келинглар». Бир балиқчини дарё қирғоғидан тутиб келтирадилар. Балиқчи дейди: «Хоразми Шайх Нажмиддин яширган». Хулагу балиқчини Шайх олдига юбориб, унга Хоразмдан чиқиб кетишни маслаҳат беради. Аммо Шайх рози бўлмайди. «Мен бу ерда ўзимнинг энг бахтли қунларимни ўтказдим, шаҳар бошига фалокат тушганда, уни ташлаб кетиш пасткашлиқдир».

Шунда «туслик аллома» Хулагуга отларга эгарни тескари уриб, шаҳар томон силжишни маслаҳат беради. Бу орада айғоқчилар султон Хоразмшоҳга Нажмиддин устидан ғийбат қиладилар, у душман билан мулоқот қилмоқда, дейдилар. Султон Шайхдан хафа бўлади ва мўғуллар билан учрашишни унга манъ этади. Султон кишилари отларнинг тескари эгарланганини кўриб мўғуллар орқаларига қараб кетмоқдалар, деган хулосага келадилар ва буни султонга айтадилар. Шунда султон шаҳар дарвозаси олдига келиб, Нажмиддиндан «Оёғингизни дарвозадан олинг», деб буюради. Чунки Шайхнинг узатилган оёғи шаҳарни душман кўзига кўринмайдиган қилиб қўйган эди. Нажмиддин аввалига кўнмайди, бироқ қараса мўғул лашкари олдида Хизр келяпти. «Бу не ҳол?» деб сўрайди Шайх Хизрдан. «Бу тақдир ҳукми ва мен Сизни қутқаришга келдим», деб жавоб беради Хизр. Шундан кейин Шайх оёғини йиғиштиради ва Хоразм кўзга кўринадиган бўлади ва душманлар уни эгаллаб, вайрон этадилар..

Иккинчи гуруҳ ривоятлар ҳам аслида Шайхнинг мўғулларга ва султон Хоразмшоҳга муносабатига бағишланган. Бу ривоятларнинг замирида ноҳақ қон тўкиш, фисқу фасод, ислоннинг бузилиши, маънавиятсизлик кофирларнинг ғалабасини таъминлади, ноҳақлик бутун мамлакат учун ҳалокатли оқибатга олиб келди, деган гоё этади. Шайх Маждиддин Бағдодий билан боғлиқ ривоятда кичкина бир ишора борки, у Нажмиддин эътиқодига тегиллидир. Бу ишора ўрдак тухуми ва товуқ ҳақидаги гапдир. Нажмиддинни шогирди Маждиддин товуққа ўхшатади ва ўзини ўрдакка. Нега, нима демоқчи бу билан? Демоқчики, Нажмиддин суқрани, яъни беҳудлик назариясини, ботиний билишни, фано филлоҳни, буткул қабул қилган эмас, у ақлий билим тарафдори бўлиб қолди. Маждиддин эса Бобо Фараж каби, Боязид Бистомий каби, илоҳий оламга фарқ бўлиб кетиш маслагига эди.

Бобо Камол Жандий билан боғлиқ ривоят эса, Шайх Нажмиддин Кубронинг истеъдодлар тарбиясига нақадар аҳамият бериши, сўфийлик истеъдоди бор кишиларни ғойибона таниб, ўз агрофига жамлаш ва ишончли мураббийларга топшириб, Ҳақ илмини иложи борича кўпроқ қалбларга жойлаш учун курашганидан дарак беради.

Улуғ шайхлар ана шундай улуғ маърифатпарвар кишилар бўлганлар.

МУРИДЛАРИ

Нажмиддин Кубронинг муридлари кўн бўлган. Эрон, Ўрта Осиё, Арабистон, Кавказ, Шому Ироқнинг турли жойлардан келиб, улуг Шайх маърифатидан баҳраманд бўлганлар, суҳбатларига иштирок этганлар. Дейдиларким, мўғуллар истилоси арафасида Шайхнинг муридлари тўрт юздан ортиқ эди. Аммо улар орасида номлари тарихда қолган, ўзлари ҳам катта шайх даражасига кўтарилган бир неча кишилар бор.

Булар: шайх Мажиддин Бағдодий, шайх Саъиддин Ҳамавий, шайх Сайфиддин Бохарзӣй, шайх Айнуззамон Ҳамолиддин Гейли, шайх Бобо Камол Ҳандий, шайх Нажмиддин Розий Доя, шайх Розиддин Али Лоло, шайх Ҳамолиддин Аҳмад Ҷурфоний ва бошқалар. Бундан ташқари, шайх Нуриддин Абдурахмон Исфароиний, Абулмакорим Рукниддин Алоуддавла, Аҳмад бин Муҳаммад Биёбонӣй ҳам бевосита бўлмаса-да, бироқ нисба бўйича Нажмиддин Кубро муридларидирлар. Номлари тилга олинган шайхларнинг ҳар бири тасаввуф тарихида ўз мавқеига эга, кўплари янги равия ва силсилани асослаганлар. Лекин уларнинг ҳаммаси кубравия тариқатининг давомчилари ҳисобланадилар.

Кубравия тариқати фақат Мовароуннаҳр шаҳарларига эмас, балки Эрон, Миср, Ироқ ва Афғонистонга ҳам кириб борган. Айниқса, Ҳиндистонда кубравия тарафдорлари кўпдир. Кубравиядан фирдавсия, нурия, рукния, ҳамадония, иғтишошия, нурбахшия каби тоифалар ўсиб чиққан. Фирдавсия тоифасини Ҳиндистонда Бадриддин Фирдавсий асослаган, нурия тоифаси Бағдодда Нуриддин Абдурахмон тарафидан, Рукния тоифаси Рукниддин Алоуддавла томонидан, ҳамадония Кашмирда Шихобиддин Муҳаммад Ҳамадоний томонидан, иғтишошия Хуросонда Исҳоқ Хутгалоний тарафидан, нурбахшия Хуросонда Муҳаммад бин Абдуллоҳ Нурбахш тарафидан асосланган.

Шундай қилиб, хоразмлик буюк шайхнинг тариқати бутун Шарқда тарқалди, унинг истеъдодли муридлари донишмандлик, исломий ҳикмат ва инсоний поклик, илоҳий маърифат ғояларини турли миллат ва элатлар орасига ёйдилар, исломнинг шуҳратига шуҳрат қўшдилар.

БАДИИЙ ИЖОДИ

Нажмиддин Кубро аксар сўфий шайхлар каби рубоӣй ёзиш билан шуғулланган. Унинг рубоӣйлари шайхнинг қарашлари, ички дунёси, ботиний кечинмаларини билиб олишимизга ёрдам беради. Ҳар ҳолда, бадийий ижод кишининг қалби ва руҳини ёрқинроқ аке эттиради. Шайх рубоӣйлари ичида нафси мазаммат этувчилари, илоҳий маърифат асрорининг кашфидан хурсандликни ифодаловчилари, дарвеш кечинмаларини, сўфиёна дарад-ҳаяжон-

ларини берувчи ва умуман комил инсоннинг қарашларини акс эттирувчилари бор.

Чунончи, мана бу рубойда руҳ хусусияти, борлиқ ва йўқлик тушунчалари бадиий йўсинда талқин этилади:

Чун нест зи ҳар чи нест чуз бод ба даст,
Чун ҳаст ба ҳар чи ҳаст нуқсону пиқтаст,
Пиндор, ки ҳаст ҳар чи дар олам нест,
Ангор, ки нест ҳар чи дар олам ҳаст.

(Модомики, ҳар бир йўқ нарсадан шамол каби қўлда ҳеч нарса қолмас экан, ҳар бир бор нарсада нуқсон ва емирилиш бор экан, сен оламда йўқ нарсаларни бор деб бил ва оламда бор нарсаларни йўқ деб ҳисобла).

Бу Аллоҳни ва руҳни ҳақиқий борлиқ деб ҳисобловчи тасаввуф таълимотининг ғосидир. Визга бор бўлиб туюлган нарсалар аслида йўқдир, чунки улар яралган ва комил эмас, улар ўзгаришда, емирилиш ва йўқолишдадир. Йўқ бўлиб туюлган руҳ эса, худди шамол кўринмаганидек кўринмаса-да, аммо бордир ва комилдир ва собитдир.

Ақл аз раҳи ту ҳадису афсона барад,
Дар кўйи ту раҳи мардуми девона барад.
Ҳар лаҳза чу ман ҳазор дилсўхтаро
Савдойи ту аз каъба ба бутхона барад.

(Ақл сенинг йўлингда фақат афсона, ривоят ёки ҳодисаларнигина англай олади. Сенинг кўйингга девона одамларнинг йўли олиб боради. Ҳар лаҳзада мен каби минглаб дили куйган ошиқларингни Сенинг савдонг каъбадан бутхонага олиб боради.)

Илоҳий оламни ақл билан билиш мумкин эмас, ақл фақат зоҳирий нарсаларни, ҳодисани билиши мумкин. Моҳиятини эса, «девона» қалб билишга қодир. «Девоналар» — ошиқлар учун Каъбаю бутхона орасида фарқ йўқ. «Бутхона» деганда ошиқлар Аллоҳ васлини, илоҳиёт ҳузурини тушунадилар. Ушбу рубойда ана шу ғоялар ифодаланган.

Мана бу рубойда эса ваҳдатул вужуд фалсафасининг моҳияти акс этган:

Дар роҳи талаб расидае мебояд,
Доман зи жаҳон кашидае мебояд,
Биноийи хешро даво кун, зеро-к
Олам ҳама Ўст, дидае мебояд.

(Талаб йўлида етуклик керак, бунинг учун этакни жаҳондап тортиш керак. Ўз кўзларингни даволагин, зеро Бутун олам Удир, фақат кўрадиган кўз керак).

Шайх Нажмиддин Кубро сўфий камолоти, тасаввуф талабларини мана шундай сатрларда ифодалаб берган. Тариқатда талаб, садоқат, ошиқликнинг зарурлиги таъкидланади. Ошиқ одам дардли

бўлади. Энг буюк дард эса, Худога эришиш, Ҳақни таниш дардидир. Бу дард кипини азобларга солади ва айни вақтда мард қилади:

Чун ишқ ба дил расад, дил дард кунад,
Дарди дили мард мардро мард кунад.
Дар оташи ишқи худ бисўзад в-он гаҳ,
Дўзах зи баройи дигарон сард кунад!

(Ишқ кўнгилга тушгач, кўнгил дардли бўлади. Марднинг қалбидаги дард мардни мард қилади. У ўз ишқи оташида ёниб, сўнгра бошқалар учун дўзахни совутади).

Шундай — чин сўфийларнинг нияти ўзгалар учун Ҳақ муҳаббатини қозониш, дўзахни биҳиштга айлантириш бўлган.

Нажмиддин Кубро инсонни тубанлаштирувчи нафсени дев қиёфасида тасвирлайди:

Девест даруни ман, ки пинҳони нест,
Бардоштани сараш ба осони нест.
Иймонаш ҳазор бор талқин қардам,
Он кофирро сари мусулмони нест.

(Ичимда бир дев бор, у яширин эмас. Бошини кўтариши ҳам осонлик билан бўлмайди. Минг марта иймонга келтириб, мусулмон қилмоқчи бўлдим, аммо ул кофирда мусулмонликдан нишона йўқ).

Нафс — гаддер душман ва қаттол кофир. Нафс девининг бошини янчган киши қаноат мулкининг соҳибқирови бўлиб, поклик хазинасини қўлга кирита олади.

Нажмиддин Кубро рубойларида фалсафий мушоҳадалар, таваккул, тақдир ҳақида, оламнинг тузилиши ҳақида ўйлар акс этган. Бу жиҳатдан унинг бир неча рубойси Умар Хайём рубойларига мазмунан ўхшаб кетади ва яна қизиғи шуки, XIV аср хоразмлик шоир ва сўфий Паҳлавон Маҳмуд рубойлари билан ҳам оҳангдошлик сезилади.

Як дам дили мардонаи фарзонаи мо
Холи нашавад зи ишқи жононаи мо,
Он дам, ки шароби ошиқи дардоданд,
Дар хуни жигар заданд паймонаи мо.

(Бизнинг фарзона мард дилимиз жонона (Аллоҳ) ишқидан бир лаҳза ҳам холи эмас. Ошиқлик шаробини тарқатганда, бизнинг паймонани жигар қонига ботирдилар).

Ҳа, Аҳмад бин Умар ал-Хевақий — Абулжанноб Нажмиддин Кубро Аллоҳнинг мана шундай ошиғи, чпн инсонийлик, маърифат ва мардлик тимсоли эди. У шундай муқаддас ва мўътабар зотлардан бўлиб авлодлар қалбида қолади.

МУНДАРИЖА

Тариқат куброси	3
Таржимаи ҳоли	7
Силсиласи	11
Донишманд Нажмиддин ва мажзуб Бобо Фараж	15
Тариқати	19
Кароматлари	24
Муридлари	29
Бадиий ижоди	29

Илмий-оммабоб нашр
НАЖМИДДИН КОМИЛОВ

НАЖМИДДИН КУБРО
(Рисола)

Научно-популярное издание

НАЖМИДДИН КОМИЛОВ

НАЖМИДДИН КУБРО
(Трактат)

На узбекском языке

ИБ № 118

Муҳаррир Муҳсин Умарзода
Расом Темур Саъдулла
Тех. муҳаррир Мирзиёд Олим
Мусаҳҳиҳа Зиёда Латифхон қизи

Теришга берилди. 1.03.1995 й. Босишга рухсат этилди. 4.05.1995 й. Бичими 60×84¹/₁₆ Босма т. 1,86. Нашриёт ҳисоби т. 2,0. Нухсаси 30 000. Буюртма № 59.

Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30-уй. Шартнома № 5.

Ўзбекистон республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Тошкент китоб-журнал фабрикасида чоп этилди. Тошкент, 700194, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1-уй.